

KÜRESEL GIDA KRİZİ: ÜÇÜNCÜ GIDA REJİMİ, KÜRESEL SERMAYE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER*

Sibel ÇAŞKURLU**

“Yiyeceği kontrol edersen, insanları kontrol edersin.”

H. Kissinger

Özet

Bu çalışma, iki soruya yanıt aramaktadır: İlk olarak, Dünya gıda fiyatları neden artmaya başlamıştır? Ve ikinci olarak da, Güney’deki küçük üreticiler, bu artışlardan neden yararlanamamaktadır?

Çalışmanın ilk bölümünde, mevcut uluslararası tarımsal işbölümü altında, gıda fiyatlarında yaşanan sürekli artışları, gıda arz ve talebindeki dalgalanmalarla açıklamaya çalışan yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Bu yaklaşımlarda, küresel ısınma, akaryakıt ve gübre fiyatları, biyoyakıt üretimi, başta Çin ve Hindistan olmak üzere, bazı gelişmekte olan ülkelerin değişen beslenme biçimleri, tarım sektörüne yönelen hedge fonları ve future işlemleri tarımsal ürünlerin fiyatlarının artmasında önemli etkenler olarak ele alınmaktadır. Ancak bu yaklaşımlarda, öne sürülen hiçbir nedenin gıda fiyatlarında sürekli hale gelen artışı tam olarak açıklayamadığı da kabul edilmektedir.

Öte yandan, “Gıda Rejimi” yaklaşımı, tarımsal işbölümünün zamansal ve mekânsal değişiminin izlenmesini olanaklı kılmaktadır. Böylelikle, tarımsal gıda arz

* Bu çalışma, daha önce, Globalisation: Dimension and Impacts, Ed. İ. Şiriner ve L. Nenicka, Global Studies Series Vol.1, (London, 2011) içinde “Global Food Crisis: The Third Food Regime, Global Capital and The Developing Countries” başlıklı bölüm olarak yayımlanmıştır.

** Dr., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

ve talebindeki dalgalanmaların altında yatan gıda ilişkilerindeki değişimler ortaya konulabilmektedir. Bu çerçevede, çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak “gıda rejimi” kavramından söz edilecek ve önceki gıda rejimleri, uluslararası tarımsal işbölümünde meydana getirdikleri dönüşümler bağlamında kısaca ele alınacaktır. Daha sonra, 1995’ten itibaren hüküm sürdüğü kabul edilen ve “Şirketleşmiş ve Finansallaşmış Gıda Rejimi” olarak da adlandırılan Üçüncü Gıda Rejimi’nin tüm unsurları ayrıntılı biçimde irdelenecektir. Yaşanan Gıda Krizi’nin, bu rejimin yapısal bir parçası olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel gıda krizi, Gıda rejimi, Uluslararası işbölümü, Çokuluslu şirketler, Gıda egemenliği

JEL Sınıflaması: F02, Q17, Q18

Global Food Crisis: The Third Food Regime, Global Capital and The Developing Countries

Abstract

This study fundamentally seeks for an answer to questions as why world prices of food commodities began to soar and why small producers in the South did not benefit from these increases. Therefore, in the first section of the study, under agricultural division of labor, attempting to explain constant increases experienced in food prices by fluctuations in supply and demand conditions will be dwelt upon.

On the other hand, “food regime” approach, enables monitoring of spatial and temporal change of agricultural division of labor. Looking at that way, change in food relations underlying fluctuations in supply and demand of agrifood is revealed. In this respect, first of all, the concept of “food regime” will be put forward in the second section of study and previous food regimes will be covered with respect to transformations that they brought about in international division of labor. Afterwards, all elements of the third global food regime that can be denominated as “Corporate and Financialized Food Regime” and has been prevailing since 1995 will be assessed in depth.

Keywords: Global food crises, Food regime, International division of labor, Multinational corporations, Food sovereignty.

JEL Classification: F02, Q17, Q18

Giriş

FAO, başlıca ilksel malların reel fiyatlarının son 30 yılın en yüksek seviyesine ulaştığını kaydetmektedir. Haziran 2008’de Dünya Bankası üç yıl içinde küresel gıda fiyatlarının %83 arttığını bildirmiştir. FAO dünya gıda fiyat indeksi 2003–2011 arasında %109,3 artmıştır. FAO’nun projeksiyonlarına göre, gıda fiyatlarının en azından önümüzdeki on sene boyunca yüksek kalacağı beklenmektedir. Gıda fiyatlarındaki artışa paralel olarak, dünyadaki açların sayısı da artmayı sürdürerek 2009’da 1,02 milyara ulaşmıştır. Bu rakam, dünya nüfusunun 1/6’sından fazlası demektir.

Bu çalışma temel olarak, tarımsal gıda ürünlerinin dünya fiyatlarının neden artmaya başladığı ve Güney’deki küçük üreticilerin bu artışlardan neden yararlanamadıkları sorularına yanıt aramaktadır. Bu amaçla, çalışmanın birinci bölümünde, veri tarımsal işbölümü altında, gıda fiyatlarında yaşanan sürekli artışların arz ve talep koşullarındaki değişimlerle açıklanmaya çalışılması üzerinde durulacaktır.

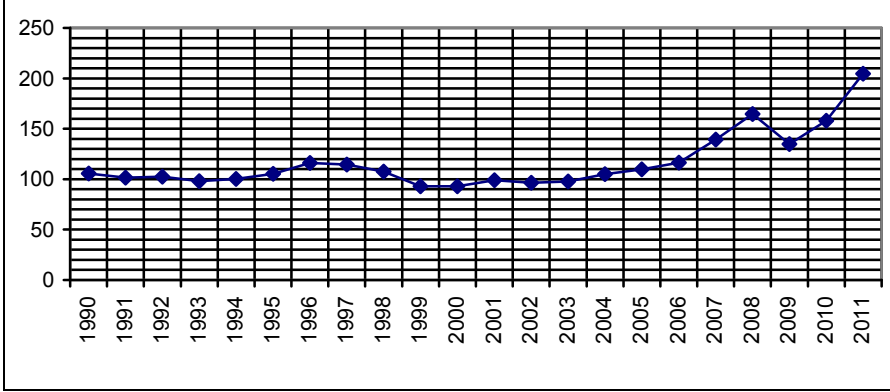
Öte yandan, çeşitli eleştirilere hedef olmakla birlikte, “gıda rejimi” yaklaşımı, tarımsal işbölümünün zamansal ve mekânsal değişiminin izlenmesini mümkün kılmaktadır. Böyle bakıldığında, tarımsal gıda arz ve talebindeki değişimlerin altında yatan gıda ilişkilerindeki değişim ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle “gıda rejimi” kavramı ortaya konacak ve önceki gıda rejimleri, uluslararası tarımsal işbölümünde meydana getirdikleri dönüşümler ekseninde ele alınacaktır. Daha sonra, 1995’ten itibaren hüküm süren ve “Şirketleşmiş ve Finansallaşmış Gıda Rejimi” olarak adlandırılabilir olan Üçüncü Küresel Gıda Rejimi’nin tüm unsurları ayrıntılı biçimde değerlendirilecektir.

Bu çalışmada, “gıda rejimi” yaklaşımının bir savunusunun yapılması hedeflenmediği ve “gıda rejimi” kavramı yalnızca gıda ilişkilerini açıklayıcı bir araç olarak ele alındığı için, ilgili kavramsal tartışmalara yer verilmeyecektir.

1- Gıda Krizinin Görünen Yüzü

FAO Dünya Gıda Fiyat Endeksi, dünya gıda fiyatlarının 2001 yılından beri, önce yavaş, ama özellikle 2003’ten itibaren hızla artmaya başladığını ortaya koymaktadır.

Şekil 1a: Yıllık Reel Dünya Gıda Fiyat Endeksi(2002–2004=100)



Kaynak: www.fao.org Erişim tarihi: 10 Nisan 2011.

Şekil 1a'dan izlenebileceği üzere, 2003'ten itibaren hızla artan gıda fiyatları 2008'de son 30 yılın en yüksek düzeyine yükselmiştir. Bu yükselişin bir bölümü 2008 Finansal Krizi nedeniyle bazı spekülasyon akımlarının tarım ürünleri future işlemlerine yönelmeleriyle ilişkilendirilmiştir. 2009'da gıda fiyatlarının 2007 düzeyinin de altına gerilemesi, bu spekülasyon akımlarının kriz sonrasında yeniden diğer portföy araçlarına dönmeleri biçiminde yorumlanmıştır. Ne var ki, 2010'dan itibaren gıda fiyatları hızla yükselmeye başlamış, 2011 yılında 2008'deki düzeyinin çok daha yukarısına ulaşmıştır.

Dünya gıda fiyatlarındaki artışlar, “sessiz bir tsunami”ye benzetilmektedir, çünkü Dünya Bankası tahminlerine göre, bu artışlarla birlikte Gelişmekte Olan Ülkelerde(GOÜ) en azından 130 milyon kişinin daha yoksulluk çizgisinin altında kalması beklenmektedir (Stewart vd., 2008; 31).

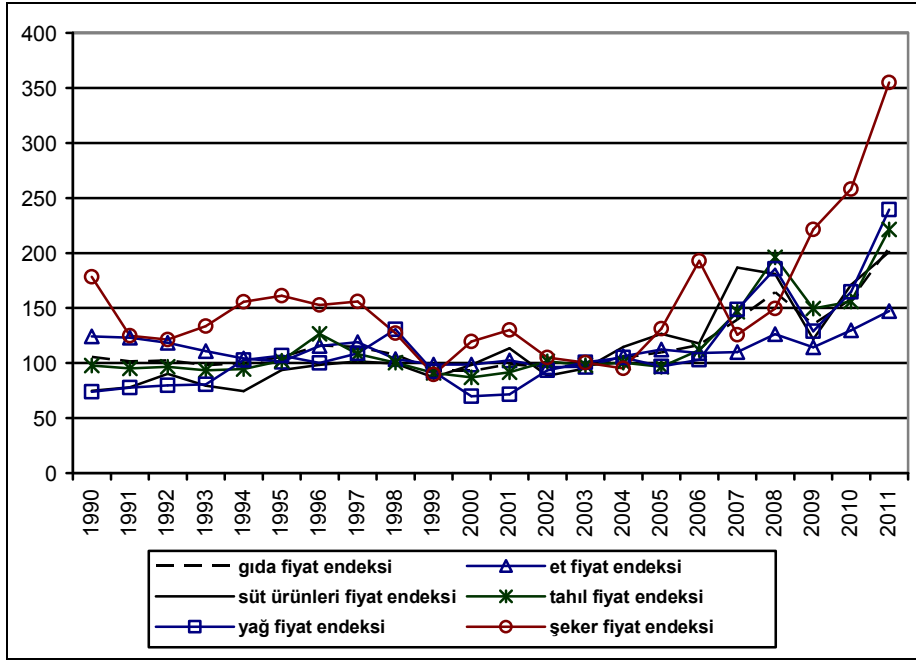
Tablo 1: 2003 ve 2011 Yılları İtibariyle FAO Yıllık Reel Gıda Fiyatları Endeksleri (2002–2004=100) ve % Değişimleri

	Gıda Fiyat Endeksi	Et Fiyat Endeksi	Süt Ürünleri Fiyat Endeksi	Tahıl Fiyat Endeksi	Yağ Fiyat Endeksi	Şeker Fiyat Endeksi
2003	97,7	96,7	95,1	98,0	100,8	100,5
2008	164,5	126,3	180,9	196,0	185,7	149,6
2003 ve 2008 Yılları %Değişim	68,4	30,6	90,2	100	84,2	148,8
2011	204,5	147,5	201,0	221,5	239,5	355,0
2003 ve 2011 Yılları %Değişim	109,3	52,2	111,4	126,0	137,6	253,2

Kaynak: Endeks değerleri www.fao.org adresinden alınmış, yıllar arasındaki % değişimler tarafıma hesaplanmıştır. Erişim tarihi: 10 Nisan 2011.

Tablo 1’de görüldüğü üzere FAO Dünya Gıda Fiyat Endeksi 2003–2008 yılları arasında %68,4 artmıştır. Gıda gruplarına bakılırsa, 2003–2008 yılları arasında tek tek ürün fiyat endekslerinin ette %30,6, süt ürünlerinde %90,2, tahıl ürünlerinde %100, yağlarda %84,2 ve şekerde %148,8 arttığı görülmektedir. Söz konusu fiyat endekslerinde –şeker hariç- 2009 yılında önceki yıla göre düşüş yaşansa da, gıda fiyatlarındaki artışın 2010 ve 2011’de de sürmesi kaygıları artırmıştır. Böylece Dünya Gıda Fiyat Endeksi’ndeki artış 2003–2011 yılları arasında %109,3’e ulaşmıştır. Gıda grupları itibariyle, 2003–2011 yılları arasında fiyat endekslerindeki artış ette %52,2, süt ürünlerinde %111,4, tahıl ürünlerinde %126, yağda %137,6 ve şekerde %253,2’ye ulaşmıştır. Yoksul hanehalkları, gelirlerinin büyük bölümünü bu temel gıda maddelerine harcadıklarından, gıda fiyat artışları özellikle bu kesimler açısından daha da yoksullaşmak ve aç kalmak anlamına gelmektedir.

Şekil 1b: Yıllık Reel Gıda Fiyat Endeksleri (2002–2004=100)



Kaynak: www.fao.org Erişim tarihi: 10 Nisan 2011.

Öte yandan, Şekil 1b’de görüldüğü üzere, 2003’ten itibaren gıda fiyatlarındaki artışlara, fiyat oynaklığındaki artışlar da eşlik etmektedir (FAO, 2009; 11). Öyle ki, 2008’in ilk dört ayında buğdayda fiyat oynaklığı önceki yılın 2 katına, pirinçte 5 katına ulaşmıştır. Belirtmek gerekir ki, ulusal piyasalar küresel olarak bütünleştikçe, gıda fiyatlarında aşırı oynaklık, ulusal piyasaları beklenmedik, ani bir “doğal afet” yaşanması gibi etkilenmektedir (FAO, 2010).

Kuşkusuz gıda fiyatlarının artmasından ve oynaklığından en çok zarar görenler net gıda ithalatçısı, yoksul gelişmekte olan ülkeler olmaktadır. Engel Kanunu’yla uyumlu bir biçimde, düşük gelirli, yüksek gelirliye göre gelirlerinin çok daha büyük bir kısmını gıda harcamasına ayırmak zorundadır. Bu çerçevede, OECD ülkelerinde gelirden gıda harcamasına ayrılan pay ortalama %13–20 arasında değişmekte iken, düşük gelirli ülkelerde ortalama %50’nin üzerindedir (OECD-FAO, 2007; 12 ve 34). OECD ülkeleri içinden yalnızca Türkiye ve Polonya’da gıda harcamasının payı gelirin %30’una ulaşmaktadır.

OECD ve FAO'nun ortak çalışmasına göre, gıda fiyat artışlarının kalıcı olması beklenmektedir. Gıda fiyatlarına ilişkin 2008–2017 projeksiyonlarının ortalamaları, 1998–2007 gıda fiyatları ortalamalarının üzerinde çıkmaktadır. Bu çerçevede, 1998–2007 ortalamasına göre 2008–2017 yılları arasında, etin fiyatının %20, şekerin %30, buğday, mısır ve süt tozunun %40–60, yağlı tohumların %60'tan fazla ve bitkisel yağların %80 oranında daha pahalı olması beklenmektedir (OECD-FAO, 2007; 11).

Bu noktada iki soruya yanıt aramak gerekmektedir. İlk olarak, gıda fiyatları neden artmaktadır? Ve ikinci olarak da, GOÜ'lerde hâlâ mutlak olarak önemli sayıda insan geçimini tarımla sağlamaktayken, tarımsal gıda ürünlerinin fiyatlarının artmasından neden GOÜ'lerdeki üreticiler yarar sağlayamamaktadır?

1.1- Gıda Fiyatları Neden Artıyor?

Yaşanan küresel gıda krizinin nedenine ilişkin olarak FAO, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi kurumlarca da benimsenen yanıt; gıda fiyatlarındaki artışların tarımsal ürünlerin arz ve talebinde meydana gelen değişimlerden kaynaklandığıdır.

Bu çerçevede, gıda krizinin nedenleri arasında olduğu düşünülen arzla ilgili faktörlerden biri, küresel ısınmayla ilişkili kuraklık, sel gibi iklimsel felaketler ve iklim değişikliği nedeniyle bazı bölgelerde bazı ürünlerin yetiştirilemez hale gelmesidir (Stewart vd., 2008; 32). Arzı etkileyen bir diğer faktör, artan yakıt fiyatlarına paralel olarak başta taşıma ve gübre olmak üzere maliyet kalemlerindeki artıştır. Öyle ki, örneğin 2005–2007 arasında taşıma maliyetleri 2 katına ve gübre fiyatları 3 katına çıkmıştır (South Center, 2008; 8). Girdi maliyetlerindeki yükseliş, girdi kullanımını azaltarak tarımsal üretimin azalmasında da önemli bir rol oynamaktadır.

Öte yandan, arz şoklarına ve fiyat değişimlerine karşı hem tüketicileri hem de üreticileri koruyan tahıl stokları, Dünya Bankası ve IMF'nin yapısal uyum programları ve Dünya Ticaret Örgütü kapsamındaki Tarım Anlaşması uyarınca 1990'lar ortalarından itibaren azaltılmış ve son 30 yılın en düşük seviyesine indirilmiştir (FAO, 2009; 17). Bu çerçevede, yine uluslararası finansal kurumların tavsiyeleri ve kredi koşulları uyarınca, GOÜ'lerde tarım kesimine yapılan yatırımların, özellikle de küçük üreticilere verilen desteklerin azaltılmasının da, GOÜ'lerin üretim kapasitelerinin daralmasında rol oynadığı belirtilmektedir (South Center, 2008; 3). Tarımda ticaretin serbestleştirilmesi ve piyasaların deregülasyonu, küçük üreticilerin tarımsal faaliyetlerine devam edebilmelerini güçleştirmiş, GOÜ'leri ithalata bağımlı kılmıştır. Öyle ki, 1970'ler başında gıdada yıllık 1 milyar

\$ ticaret fazlası vermekte olan GOÜ'ler 2000'lerde yıllık 11 milyar \$ ticaret açığı verir hale gelmişlerdir ve FAO'nun projeksiyonlarına göre GOÜ'lerin gıda ticaretinde verdikleri açığın 2030'da 50 milyar \$'ı bulması beklenmektedir (South Center, 2008; 18).

Arz cephesinde yaşanan bir diğer gelişme de, başta mısır olmak üzere çeşitli tarımsal ürünlerden fosil yakıtlara alternatif olarak biyoyakıt üretilmeye başlanmasıdır. Hem her yıl üretilen tarımsal ürünlerin bir bölümünün gıda olarak değil, yakıt olarak kullanılmaya başlanması, hem de gıda olarak tüketilecek ürünleri yetiştirmek için kullanılabilecek tarım alanlarının bir bölümünün artık biyoyakıt üretimi için gerekli ürünlere ayrılması, gıda arzında bir daralmaya yol açmaktadır (FAO, 2009; 19). Örneğin, mısır üretiminin artması, soya fasulyesi ve buğday üretiminde azalma pahasına gerçekleştirilmektedir.

Gıda krizine neden olabilecek talep faktörleri arasında ise, ilk sırada biyoyakıt üretimi gelmektedir. Biyoyakıt, tarımsal üretim için yeni bir talep kaynağıdır. Örneğin 2007'de, mısırdaki yaşanan yaklaşık 40 milyon tonluk üretim artışının 30 milyon tonu başlıca biyoyakıt olan etanol üretimine gitmiştir (FAO, 2009; 19). Etanol üretimi 2000–2007 arasında 3 katına çıkmıştır. Etanol üretiminde, başı en büyük mısır üreticisi ve ihracatçısı olan ABD çekmektedir. Onu Brezilya, Çin ve AB izlemektedir. Ayrıca AB'de etanolün yanı sıra, kolzadan biyodizel üretimi de yapılmaktadır.

Tablo 2: Biyoyakıt(Etanol) Üreten İlk Beş Ülke

	2008	2017*
ABD	38 394	52 444
Brezilya	22 110	40 511
Çin	6 686	10 210
AB	4 402	11 883
Hindistan	1 909	3 574
İlk Beş Ülkenin Toplam Üretimi	73 501	118 622
Toplam Dünya Üretimi	77 054	126 860

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2008–2017, s.71'deki veriler kullanılarak düzenlenmiştir.

*: 2017 değeri projeksiyondur.

2008 yılı itibariyle etanol üreten ilk beş ülkenin, toplam dünya etanol üretiminin %95'ini yürüttükleri görülmektedir. Bu ülkelerin koydukları hedefler ve önümüzdeki yıllara ilişkin projeksiyonlar, biyoyakıtta olan talebin artarak süreceğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, başta Çin ve Hindistan olmak üzere bazı GOÜ'lerde kişi başına gelirdeki artışa paralel olarak, bu ülkelerde halkın beslenme kalıplarında et ve süt ürünlerine doğru bir kayış olduğuna işaret edilmektedir. Örneğin, 1990–2006 yılları arasında Çin'de kişi başına et tüketiminin %140 artmasına dikkat çekilmektedir (Stewart vd., 2008; 33). 1 pound et üretilmesi için 7 pound tahıl üretilmesi gerektiğinden, bu durum gıda fiyatlarının artmasının talep yönlü nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak FAO(2009), Çin ve Hindistan'ın tahıl talebinin halen büyük ölçüde yerli kaynaklardan sağladığının altını çizmektedir (FAO, 2009; 11 ve South Center, 2008; 24). Örneğin Çin, yağlı tohum, bitkisel yağ ve et ürünlerinde başlıca ithalatçı olsa da, tarımda ticaret dengesi 1990'lardan beri pozitifdir. Benzer biçimde, Hindistan da başlıca gıda ithalatçılarından biri olmakla birlikte, 1995–2007 arasında buğday, pirinç ve ette dış ticaret fazlası vermiştir. Dolayısıyla, bu ülkelerin beslenme biçimlerinde hayvansal proteinler yönündeki değişme, küresel gıda talebinde yapısal bir artış niteliği taşımakla birlikte, tek başına ani gıda fiyat artışlarına neden olacak büyüklükte görünmemektedir.

Gıda fiyatlarındaki artışların, tarımsal ürün piyasalarındaki future işlemlerine yönelen spekülative finansal akımlar ile ilişkili olduğu da düşünülmektedir. Spekülatörler ve finansal yatırımcılardan oluşan bu “ticari olmayan” tüccarların(non-commercial traders) tarımsal ürün piyasalarındaki faaliyetlerinin, gerçekten tarımsal ürünler üretilip satan çiftçi, tüccar ve işleyiciler gibi “ticari” tüccarların(commercial traders) kararlarını etkileyebileceği üzerinde durulmaktadır. Özellikle büyük kurumsal yatırımcıların buğday ve diğer ilksel malların future piyasalarını kontrol eder hale gelmelerinden kaygı duyulmaktadır (Stewart vd., 2008; 33). Spekülative sermaye akımlarının tarımsal ürün piyasalarında hem oynaklığı artırabileceği hem de tarımsal üreticilere yanlış fiyat sinyalleri aktararak üretim kararlarını çarpıtabileceği düşünülmektedir (FAO, 2009; 22). Ancak FAO, mısır, buğday ve soya fasulyesi piyasalarında yaşanan fiyat artışları ile bu piyasalarda faaliyet gösteren ticari olmayan tüccarların payındaki artış arasında bir paralellik olduğuna işaret etmekle birlikte, spekülasyonun mu bu piyasalarda fiyat artışına neden olduğunun, yoksa fiyat artışlarının mı spekülative akımları çektiğinin belli olmadığını söyler (FAO, 2009; 23). Ne var ki, finansal akımların tarımsal ürün ve gıda piyasaları üzerindeki etkileri, bu çalışmanın “finansallaşma” bölümünde ele alınacağı üzere, spekülasyonun da ötesindedir.

Kuşkusuz tarımsal piyasalarda arzı azaltan ve talebi arttıran tüm bu sayılan faktörlerin her birinin, fiyatları yukarı itme etkisi bulunmaktadır. Ancak hiçbirinin tek başına bu kadar etkili olması beklenmediğinden, gıda fiyat artışlarını tek bir faktöre bağlamak yerine, hepsinin tesadüfen bir araya gelerek adeta “mükemmel

fırtına"yı (Stewart vd., 2008; 32 ve FAO, 2009; 22) oluşturduğu görüşü, özellikle resmi kurumlarca genel kabul görmüştür.

Öte yandan FAO(2009), azalan tahıl stokları, güçlü biyoyakıt talebi ve Çin ve Hindistan'ın beslenmelerindeki değişmelerin gıda fiyatlarında yapısal kırılmaya neden olduğunu belirtmekle birlikte, uzun dönemde GOÜ'lerde verimlerin yavaşladığına, tarıma yapılan yatırımların yetersiz kaldığına, kalkınma yardımlarında ve Ar-Ge fonlarında tarımın payının azalmış olduğuna da dikkat çekmektedir (FAO, 2009; 15).

1.2- GOÜ'lerdeki Küçük Üreticiler Tarımsal Ürünlerin Fiyatlarının Artmasından Neden Kazançlı Çıkıyor?

Aşağıda tablo 3'ten görüleceği üzere dünya nüfusunun %41'i ve GOÜ'lerin nüfuslarının %49'u halen tarımla geçinmektedir. Bu oran, dünyanın en yoksul ülkelerinin bulunduğu Sahra Altı Afrika'da %59, dünyanın en kalabalık iki ülkesi olan Çin ve Hindistan'da sırasıyla %66 ve %52'dir. GÜ'lerde ise tarımla geçinen nüfusun payı %6'dır. Başlıca tahıl ihracatçısı GÜ'lerin tarımla geçinen nüfuslarının payının ise, %2'ler dolayında olması dikkat çekicidir.

Öte yandan, 2007–2008 yıllarında tarımsal ürünlerin fiyatları artarken, tahıl ürünleri üretimi GÜ'lerde ve Brezilya, Çin ve Hindistan'da artmış, ancak bu üç ülke dışında kalan GOÜ'lerde düşmüştür (FAO, 2009; 23). FAO(2009), GOÜ'lerde küçük üreticilerin uluslararası fiyat artışları karşısında kazançlı çıkmamasını, bu ülkelerde yurtiçi gıda fiyatlarının uluslararası fiyatları takip etmemesine ya da uluslararası fiyatlara uyum sağlamasının zaman almasına bağlamaktadır (FAO, 2009; 31). Böylece yüksek fiyatlar GOÜ'lerdeki tarımsal üreticilere ulaşmamakta ve ne üretimi ne de verimliliği arttırmaları yönünde bir saik oluşturmamaktadır. FAO, bu sorunu, GOÜ piyasalarının küresel piyasalara hâlâ tam olarak eklemlenememesine bağlamaktadır.

GOÜ'lerdeki küçük üreticilerin uluslararası gıda fiyatları artışlarından kazançlı çıkamamasının bir nedeni de girdi maliyetlerindeki artışlardır. 2007'de girdi fiyatlarındaki artışlar, çıktı fiyatlarını bile aşmıştır (FAO, 2009; 35). Petrol fiyatlarında 2003'te başlayan artışa paralel olarak taşımanın yanı sıra gübre fiyatları da artmış, dolar cinsinden bazı gübre fiyatları 2007 yılında %160'tan fazla artmıştır. Üstelik tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki artışlar üreticilere hızlı bir biçimde ve tam olarak aktarılamasa da, ithal girdi fiyatlarındaki artışlar hemen yansımaktadır.

Tablo 3: 2004 Yılı İtibariyle Seçilmiş Bazı Ülke ve Bölgelerin Kırsal ve Tarımsal Nüfus Payları(%)

	Kırsal nüfus(%)	Tarımsal nüfus(%)
Dünya	51	41
GÜ	27	6
ABD	19	2
Kanada	19	2
Fransa	24	3
Hollanda	34	3
Avustralya	7	4
Yeni Zelanda	14	8
GOÜ	57	49
Asya ve Pasifik	64	55
Kamboçya	81	69
Çin	61	66
Hindistan	71	52
Filipinler	38	37
Latin Amerika ve Karayipler	23	19
Arjantin	10	9
Brezilya	16	14
Guatemala	53	47
Meksika	24	21
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	41	28
Mısır	58	34
Türkiye	33	28
Sahra Altı Afrika	64	59
Burundi	90	90
Etiyopya	84	81
Gana	54	55
Malawi	83	76
Sudan	60	57
Zimbabve	65	60

Kaynak: FAO, 2005, The State Of Food And Agriculture, s.159-164'teki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Belirtmek gerekir ki, GOÜ'lerdeki gerek kırsal gerek kentsel yoksul hanehalkları net gıda alıcısı konumundadır (South Center, 2008; 16). FAO(2005), net gıda ithalatçısı GOÜ'lerin, özellikle de En Az Gelişmiş Ülkelerin 1980'lerden beri dünya tarımsal gıda ürünleri ihracatı içindeki paylarının azalmakta, ithalatı içindeki paylarının ise artmakta olduğuna dikkat çekmiştir (FAO, 2005; 7). GÜ'lerin uzun yıllardır tarımsal üretimlerine verdikleri sübvansiyonlar sürerken, Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ) tarafından GOÜ'lerin geleneksel

tarımsal üretimlerini korumaları ve kendine yeterli politikaları izlemeleri engellenmiş, tarım ürünleri ticareti serbestleştirilmiştir. Bu çerçevede, ilerde ayrıntılı biçimde ele alınacağı üzere, GOÜ'lerde tarımsal üretim, yerel tüketim açısından önemli olan temel gıda ürünlerini yetiştirmekten, geleneksel olmayan ürünlerin ihracatına kaymış ve GOÜ'lerin temel gıda ürünleri üretme kapasiteleri düşmüştür (South Center, 2008; 20). 2000'lere gelindiğinde, Düşük Gelirli Gıda Açığı Veren Ülkelerin(LIFDCs) tahıl ithalatına ve tropik ürünler ya da tarımsal hammaddeler ihracatına bağımlı hale geldikleri görülmektedir (FAO, 2009; 28).

Oxfam, kırsal hanehalklarının net gıda satıcı olmaları halinde gıda fiyatlarındaki artışlardan olumlu biçimde etkileneceklerine işaret etmektedir. Ancak, çoğu Afrika ülkesinde üreticilerin yalnızca %25-30'u, Latin Amerika'da daha da azı net gıda satıcıdır (Oxfam, 2008; 10). Bu konuda, örneğin Guatemala ile ilgili bir çalışmada, gıda fiyatlarındaki artışlardan kentsel yoksullar kadar kırsal yoksulların da zarar gördüğü sonucuna varılmıştır. Guatemala'da nüfusun %52'si ve yoksulların %56'sı tarımla uğraşmaktadır (De Janvry ve Sadoulet, 2010; 1328). Ülke, buğday'da %98 ve pirinçte %68 oranında ithalat bağımlısıdır ve çiftçiler büyük ölçüde net gıda alıcısıdır (De Janvry ve Sadoulet, 2010; 1330). Belirtmek gerekir ki, bu durum, FAO'nun iddia ettiğinin tersine, uluslararası fiyatlardaki artışların tarım kesimine tam olarak aktarılmamasının ve insanların kendi hanelerinde tüketmek üzere az da olsa tarımsal üretim yapıyor olmalarının, kendilerini aç kalmaktan koruyan bir sosyal koruma sağladığına işaret etmektedir (De Janvry ve Sadoulet, 2010; 1328-1329 ve 1336-1338).

Öte yandan, 2008 itibarıyla küresel gıda malları ticaretinin %60'ının ÇUŞ'lerin elinde olduğu belirtilmektedir (South Center, 2008; 21). Az sayıda büyük şirket, küresel gıda değer zincirlerini yönetmektedir. Tohum ve gübre gibi girdilerden başlayarak, üreticiden ve aracıardan yapılan alımlardan tüketiciye satışa kadar uzanan zincir boyunca her aşamada şirketler fiyatları belirleyebilmektedir. Küresel değer zincirinin her aşamasında, gücün yoğunlaşması arttıkça, üreticinin eline geçenle tüketicinin ödediği fiyat arasındaki fark açılmakta ve pazarlık gücü olmayan küçük üretici ezilmektedir (Oxfam, 2008; 26). Bu durum, GOÜ'lerin tarımsal piyasalarında yüksek uluslararası fiyatların küçük üreticilere aktarımının önündeki en önemli engellerden biri gibi gözükmektedir. Örneğin, Meksika'da tortilla fiyatı 2004–2008 arasında iki katına çıkmış, mısır üreticisinin değer zincirinden aldığı pay ise %0,29'dan %0,24'e düşmüştür (Oxfam, 2008; 27).

Gıda fiyatlarındaki artışa paralel olarak, 2008'de eksik beslenenlerin sayısı yaklaşık 1 milyar kişiye ulaşmış ve gıda ithalatçısı yoksul ülkelerin ithal faturaları 2007–2008 arasında %56 artmıştır (Oxfam, 2008; 6 ve 25). Ancak, aynı dönemde gıda işindeki büyük şirketlerin kârlarını önemli ölçüde artırmalarına dikkat

çekilmektedir (Oxfam, 2008; 1 ve 10). Örneğin, Nestle'nin küresel satışları 2008'in ilk yarısında %8,9 artmıştır. Dünyanın en büyük üçüncü tohum ve başlıca zirai ilaç firması Syngenta 2008'in ilk yarısında kârının %25 arttığını açıklamıştır. İngiliz süpermarketi Tesco'nun 2007 yılı kârı önceki yıla göre %10 artmıştır. 2007'de dünyanın en büyük tohum ve zirai ilaç firması Monsanto'nun gelirleri %45, dünyanın en büyük tahıl tüccarı Cargill'in %86, Cargill'in gübre üreten şubesi Mosaic Fertilizer'inki %1200 artmıştır (Gimenez, 2009; 144). Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Gıda fiyatlarının, uluslararası tarımsal işbölümünde yaşanan bir dönüşümle, Kuzey'in temel tarımsal gıda ürünlerinde ihracatçı, Güney'in de bu ürünlerin ithalatına bağımlı olmalarından sonra artmaya başlamış olması ve kartlar bu şekilde karıldıktan sonra kazanan tarafın Kuzey, kaybeden tarafın Güney olması, bizi gıda krizini tarihsel ve mekânsal olarak ele almaya itmektedir. Gıda krizini tarihsel ve mekânsal olarak konumlandırıp analiz eden yaklaşım, “gıda rejimi” kavramına dayanmaktadır.

2-Gıda Krizine Getirilen Başka Bir Açıklama: Üçüncü Gıda Rejimi

Belirtmek gerekir ki, Amartya Sen, “Yoksulluk Ve Kıtlıklar” kitabının ilk sayfasında “Açlık(starvation) bazı insanların yiyecek yeterli gıdaya sahip olmaması olarak tanımlanır. Ancak bu, ortada yiyecek yeterli gıda olmaması demek değildir” der (Sen, 1982; 1). Diğer bir deyişle, açlık her zaman gıda arzının azlığından kaynaklanmamaktadır.

Piyasa ekonomisinde, kişinin kendi sahip oldukları karşılığında elde edebileceği alternatif meta demetleri, o kişinin “mücadele ile hak edebilecekleri seti”ni oluşturmaktadır. Sen’e göre, aç bir kişinin “mücadele ile hak edebilecekleri” seti içinde yeterli miktarda gıda bulunmamaktadır (Sen, 1982; 3). Dolayısıyla bir kişinin aç kalıp kalmaması, hem sahip olduklarına hem de “mücadele ile neleri hak edebileceği”ne bağlıdır (Sen, 1982; 4). Çünkü Sen’e göre açlık, gıda miktarından çok, hak etmenin fonksiyonudur ve tarihte “en ciddi kıtlıklar, kişi başına düşen gıdada önemli bir azalış olmaksızın baş göstermiştir” (Sen, 1982; 7).

Bu çerçevede, geçici değil kalıcı olması beklenen bir gıda krizinin, arz ve talep faktörlerindeki değişimler sonucunda ortaya çıkan bir gıda kıtlığı sorunu olarak ele alınması tatmin edici olmamaktadır. Uluslararası tarımsal işbölümü değiştirilerek, adeta tavuğa “sen bize satmak üzere inci üret, yiyeceğin darıyı gel bizden ucuza al” denmiştir. Böylece Güney, beslenmek için tahıl ithalatına ve döviz kazanmak için de -satamazsa yiyemeyeceği- tarımsal hammadde ve tropik ürünler ihracatına bağımlı hale gelmiştir. Gıda fiyatlarındaki artışlar ile gerçekte, Güney'in

“mübadele ile hak edebilecekleri” seti daralmakta, gıda kıtlığı yalnızca Güney için ortaya çıkmaktadır.

Sen, okuyucuya Smith’in serbest piyasa ekonomisinde piyasa talebinin nasıl etkin biçimde karşılanacağını açıkladığını, ama hak etme ve satın alım gücü eksiklikleri nedeniyle efektif talebe dönüşemeyen bir gereksinimin karşılanması konusunda hiçbir şey söylemediğini anımsatır. Bu çerçevede, piyasa talebi biyolojik ihtiyaçlar ve fiziksel arzulara çok, “mübadele ile hak etme” ilişkilerini yansıtmaktadır (Sen, 1982; 161). Bir kişinin gereksinimleri ne kadar acil ve önemli olursa olsun, karşılığında mübadele edecek şeyi yoksa, bir şey talep edemez, çünkü bu sistemin mantığı açısından hak etmemektedir. Bu açıdan bakıldığında, geline nokta dünya nüfusunun 1/6’sının aç olmasının, tarımsal üretime ilişkin önceliklerin belirlenmesi açısından neden hiçbir değişikliğe yola açmadığı açıklığa kavuşmaktadır.

Sen, gelirin ve satın alma gücünün düşüklüğüne odaklanmanın, hikâyenin yalnızca yarısını anlatmak demek olacağını, hikâyenin “hak etme” ile ilgili öbür yarısının göz ardı edileceğini vurgular (Sen, 1982; 155). Bu açıdan, Güney’in “hak etmemesi”, işbölümündeki rolü tarafından sağlanmaktadır. “Gıda rejimi” kavramı; tarihsel ve mekânsal olarak tarımsal işbölümündeki dönüşümü, bunun sistem açısından işlevini ve gıda krizinin görünmeyen yüzünü ortaya koyan değerli bir araçtır.

2.1- “Gıda Rejimi” Kavramı ve Önceki Gıda Rejimleri

“Gıda rejimi” kavramı, temel olarak gıda üretimi ve tüketiminin küresel ölçekte kurallarla yönetilen yapısını ifade etmekte, gıda üretim ve tüketimine ait ilişkilerin küresel kapitalizmin işleyişinde ve yeniden üretiminde sahip oldukları öneme işaret etmektedir (Gimenez ve Shuttuck, 2011, 110). “Gıda rejimi” kavramı tarihseldir ve Friedman’a göre, geçici bir süre istikrarlı bir biçimde sürdürülen çıkarlar ve ilişkiler toplamıdır (Friedman, 2005; 228). Görece istikrarlı ilişkilerin hüküm sürdüğü dönemler ve bunların arasında, güç dengeleri yeniden kurulup, başka bir istikrarlı ilişkiler seti hâkim olana kadar geçen kriz dönemleri vardır. Her hegemonya döneminde farklı bir gıda rejiminin geçerli olduğu ve her gıda rejiminde, var olan ilişkileri artık sürdürülemez kılacak, krizlere gebe bazı içsel gerilimlerin bulunduğu düşünülmektedir (Friedman, 2005; 229).

“Gıda rejimi” kavramı, McMichael ve Friedman tarafından, Düzenleme Teorisi ve Dünya Sistemi yaklaşımlarından bazı yönler harmanlanarak geliştirilmiştir (McMichael, 2009b; 144). Belirtmek gerekir ki, Gıda Rejimi yaklaşımı, etkilendiği bu teorilere yöneltile eleştirilerden de payını almıştır. Gıda

Rejimi yaklaşımında, Düzenleme Teorisi'nden "istikrarlı ilişkiler seti" kavramı ve sermaye birikimi dönemleri, Dünya Sistemi yaklaşımından ise hegemonya çevrimleri yönünden yararlanılmıştır. Ancak daha sonra, gıda rejimi dönemlerinin ve krizlerinin ele alınmasında, Friedman toplumsal hareketler ve güçlü kurumlar arasındaki çekişmeleri, McMichael ise, sermaye birikimini analizlerinin merkezine koymuştur.

Friedman, gıda rejimlerinde içsel olarak var olan gerilimleri toplumsal hareketlerle ilişkilendirmekte ve bunların, kriz dönemlerinde, sonraki gıda rejiminin oluşturulmasına ilişkin olarak alternatif yollardan hangilerinin seçileceğinin belirlenmesinde etkili olabileceklerine inanmaktadır. Bu çerçevede, Friedman'a göre, gıda rejimleri; devletler, örgütlü ulusal lobiler, sınıflar(çiftçiler, işçiler, köylüler) ve sermaye arasında değişen güç dengeleri tarafından, baş gösteren acil sorunlar karşısında verilen yanıtlar yoluyla evrilir" (McMichael, 2009b; 142). McMichael ise, zaman ve mekân boyutunu gözeterek, sermaye birikiminde tarımın ve gıdanın rolüne odaklanmaktadır. Gıda rejimi ve geçiş dönemlerinin altında, sermaye birikimindeki istikrar ve geçiş dönemlerinin yattığını vurgulamaktadır (McMichael, 2009b; 140).

Gıda rejimleri, zımnî kurallara dayanır ve sanki doğalmış gibi işlerler. Her biri, işbölümünde köklü bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bir gıda rejimi işlerken, kendiliğinden işliyormuş gibi görünür ve sonuçları öngörülebilir. Ancak, bu doğal gibi görünen akışta aynı sonuçların elde edilemeyeceğe başlanması, çıkmakta olan krizin ilk işaretlerini verir. Gıda rejimlerinin krizleri, giderek "zımnî" kuralların açığa çıkmaya başlaması ve bunların isimlerinin konması biçiminde kendilerini gösterirler (Friedman, 2005; 232). Her gıda rejiminin tarımsal üretim, mülkiyet ve beslenme biçimlerinde köklü küresel değişimlere neden olduğu düşünülmektedir (Friedman, 2005; 228).

Bu çerçevede 1. Gıda Rejimi 1870–1914/1930 arasında hüküm sürmüştür. Friedman bu rejimi "Kolonyal –Diasporik Gıda Rejimi" olarak adlandırmaktadır. 19. yüzyılın sonunda, dönemin hegemonu olan İngiltere'nin öncülüğünde Avrupa, işçi ve sosyalist hareketlerini bastırmak için Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda kıtalarına büyük çaplı bir göç hareketini desteklemiştir. Bu yerleşimciler, Avrupa'ya ihraç etmek üzere, kendilerinden talep edilen buğday ve hayvancılık ürünlerinde uzmanlaşmışlardır ve Avrupa'yla aralarında bağımlılık temelinde bir serbest ticaret rejimi kurulmuştur. Böylece, hem kolonilerde ve yerleşimci devletlerde, ucuz, hatta sıfır maliyetli emek kullanılarak tarımsal ürünlerin fiyatları düşürülmüş, hem de bu sayede sanayileşme sancıları içindeki Avrupa'da, gerek işçi sınıfının beslenmesinin gerek sınaî üretim için gereken hammaddelerin maliyetleri aşağı çekilmiştir (Gimenez ve Shuttuck, 2011; 110 ve McMichael, 2009; 285).

Ancak, yeni kıtalarda hem yoğun üretim nedeniyle zamanla toprak ve su giderek tükenmiş hem de 1930'lardaki Büyük Buhran ile birlikte, tarımsal ürünlere olan talep ve bu ürünlerin fiyatları düşmüştür (Friedman, 2005; 236). Bu durum, ihracata bağımlı küçük aile çiftliklerini zora sokmuş, bu insanların büyük bölümü toprağını bırakıp, iş aramak üzere şehirlere akmıştır. Friedman'a göre, toprağın az sayıda büyük çiftliğin elinde yoğunlaşması böyle başlamıştır. ABD'de 1935'te 7 milyon olan çiftlik sayısı özellikle 1935–1974 arasında hızla azalmış, 1997'ye gelindiğinde 1,9 milyona inmiştir (Gimenez ve Shuttuck, 2011; 111).

1. Gıda Rejimi'nde monokültürel tarımsal ürün ihracatına bağımlı, ticari aile çiftlikleri yaratılmıştır. Çeşitli ihracat bölgeleri oluşturulmuştur. Belirtmek gerekir ki, o dönemde, Avrupa kolonileri ve 3. Dünya henüz gıda ithalatına bağımlı değildir. Gıda üretimleri büyük ölçüde kendilerine yetmektedir.

Friedman tarafından Merkantilist-Sınaî Gıda Rejimi olarak adlandırılan 2. Gıda Rejimi, 1947–1972 arasında sürmüştür ve temel olarak Güney'den Kuzey'e doğru olan gıda akışını ters çevirmiştir (Gimenez ve Shuttuck, 2011; 110). Bu rejimde hem tarımın sınaileşmesi “yeşil devrim” adı altında küresel olarak yaygınlaştırılmış hem de ABD'nin sübvansiyonlu tarımsal fazlaları Güney'e “gıda yardımı” adı altında boşaltılmaya başlanmıştır.

ABD, 2. Dünya Savaşı sonrasında taban fiyat ve devlet alımlarına dayalı ulusal tarım destek programları ve ticaret kontrolleri uygulamaya başlamıştır. Gerek bu sistemin çiftçileri olabildiğince çok ekmeğe yöneltmesi, gerek tarımın sanayileşmesi, giderek artan arz fazlalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarımsal gıda şirketleri, bu dönemde ortaya çıkıp, hızla gelişmiştir. Yoğun hayvancılıkla tahıl üretiminin birbirinden ayrılması, 2. Gıda Rejimi'nin önemli bir özelliğidir. Belli ürünlerde uzmanlaşmış büyük ölçekli sınaî tarım ve hayvancılık yapan çiftlikler ve başta yem, ilaç, gübre vb. alanlarda uzmanlaşmış şirketler ortaya çıkmıştır (Friedman, 1993; 35). Çiftçiler, giderek makine, kimyasallar ve hayvan yemi alıcıları olarak ve gıda imalatı sanayine ve yem sanayine hammadde satanlar olarak, bu alanlarda uzmanlaşmış şirketlere tabi olmuşlardır (Friedman, 1993; 33–34). 2. Gıda Rejimi'nde, merkantilist ticaret kuralları altında büyüyüp güçlenen tarımsal gıda, tohum, gübre ve zirai ilaç üreticisi şirketler, giderek ulusötesi hale gelmişlerdir.

ABD, elinde biriken tarımsal fazlaları, ürün fiyatlarını düşürmeyecek bir biçimde elden çıkarmak üzere, gıda yardımı adı altında sübvansiyonlu ihracat yapmaya yönelmiştir (Friedman, 1993; 35). Marshall Yardımları, 1954'e kadar büyük ölçüde Avrupa'nın yeniden inşasında, bu tarihten sonra ise komünizmle mücadele etmek amacıyla, özellikle stratejik önemi olan bazı ülkelerde işgücü maliyetlerini düşürmekte ve kentsel işgücünü sakinleştirmekte kullanılmıştır

(Gimenez ve Shuttuck, 2011, 111). Bu dönemde, kalkınma ve modernleşme çabası içindeki ulus devletler, “ulusal tarımla birlikte sanayileşme” modelini benimsemeye ve tarımı sanayileştirmeye yönlendirilmişlerdir (McMichael, 2009b; 141). Kalkınma, sınaî gelişme ile özdeşleştirilmiş, tarım ikinci plana düşürülmüştür. Bu durum, 3. Dünya’nın ABD yardımlarını kabul etmesine zemin hazırlamıştır. Yardım adı altındaki ucuz ABD buğdayının dampingi, 3. Dünya’da hem daha pahalı olan yerli üretimin yerine geçmiş hem de geleneksel beslenme kalıplarını değiştirmiştir (Friedman, 1993; 38). Yardım alanlar, 2. Dünya Savaşı bittiğinde kendine yeterli olan ülkelerken, giderek buğday ithalatına bağımlı hale gelmişlerdir.

Öte yandan, 1. Gıda Rejimi’nin mirası olarak, çoğu GOÜ’nin ihracatı içinde önemli paya sahip olan tropik ürünlerin ticaret hadleri giderek erimiştir. En önemli iki tropik ihracat ürünü olan şeker ve bitkisel yağın sınaî ikameleri geliştirilmiştir. Belirtmek gerekir ki, şekerin ikamesi olan ve mısırdan yapılan Yüksek Fruktöz Şurubu ile bitkisel yağların ikamesi olan soya yağı, ABD’nin mısır ve soya fazlalarını eritmesi için yeni bir kapı açmıştır (Friedman, 1993; 38).

Friedman’a göre, 3. Dünya’nın gıda ithalatına bağımlı olması, ama ihracat gelirlerinin sürekli düşüyor olması ve büyüyen tarımsal gıda şirketlerinin faaliyetlerini küresel değer zincirleri biçiminde örgütlemeye başlayarak, serbest ticaret istemeleri, bu gıda rejiminin içinde ortaya çıkan başlıca gerilimler olmuştur (Friedman, 2005; 244). Ancak, 2. Gıda Rejimi’nin sonunu getiren kriz, 1972-1973’te Sovyetler Birliği’nin ABD’den dünya buğday arzının $\frac{3}{4}$ ’ü demek olan 30 milyon metrik ton buğday almasıyla baş gösteren kıtlıkla çıkmıştır (Friedman, 1993; 39). O yıl, gıda fiyatları bir anda 3 katına fırlamış, buna petrol krizi de eşlik etmiştir. Bu tarihten sonra, 2. Gıda Rejimi kaldığı yerden devam edememiştir. Çiftçilerin ve GOÜ’lerin borçları ağırlaşmış, açlık artmıştır. Sübvansiyonlu tarımsal fazlaların koşullu ihracatının yardım olmadığı anlaşılmıştır. Daha sonra, tarımı uluslararası ticarete ve çoktarafli ticaret anlaşmalarına dâhil etme çabaları öne çıkmıştır (Friedman, 2005; 245).

2.2-Üçüncü Gıda Rejimi: “Şirketleşmiş Ve Finansallaşmış” Gıda Rejimi

Üçüncü Gıda Rejimi’nin tam olarak hangi tarihte başladığı, hatta bu rejimin henüz ortaya çıkıp çıkmadığı üzerinde gıda rejimi yazınında bir uzlaşıya varılmamıştır. Friedman, 2005 tarihli makalesinde, Burch ve Lawrence, 2009 makalelerinde üçüncü bir gıda rejiminin henüz ortaya çıkma aşamasında olduğundan söz etmektedir. Gimenez ve Shattuck, 3. Gıda Rejimi’nin 1980’lerden beri hüküm sürdüğünü, McMichael ise 1995’te Dünya Ticaret Örgütü ve bünyesindeki Tarım Anlaşması ile kurumsallaştığını belirtmektedir. Öte yandan McMichael, 3. Gıda

Rejimi'nin dönemselleştirilmesi ve niteliklerinin ortaya konmasında farklı yaklaşımlar olmasının çok da önemli olmadığını belirtir. Çünkü “gıda rejimi” kavramı, “küresel politik ekonomiye ve/veya küresel gıda ilişkilerindeki yapılanma süreçlerine ilişkin her hangi bir anda sorular sormamızı sağlayan analitik bir araç” olarak, “sermayenin politik tarihine ilişkin daha geniş ilişkileri gösteren bir lens” sağlamaktadır (McMichael, 2009b; 148).

Öte yandan makale çalışmasında, McMichael'in dönemselleştirmesi benimsenmiştir. 3. Gıda Rejimi'nin zımnî kurallarının, 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla birlikte çokuluslu şirketlerin önündeki engellerin kaldırılması ekseninde biçimlendiği düşünülmektedir. Bu çerçevede, önce düşük fiyatlı tarım ürünleri ticareti ile özellikle Güney'deki küçük üreticilerin gücü kırılmış, ÇUŞ'lerin çeşitli biçimlerde bu piyasalarda hâkimiyet kurmalarının önü açılmış, 2000'lerde ise gıda fiyatlarındaki artışların tüketicilere karşı kullanıldığı ikinci bir aşamaya geçilmiştir (McMichael, 2009a; 285). Belirtmek gerekir ki, McMichael 3. Gıda Rejimi'nde artan gıda fiyatları yoluyla “rezerv işgücünün genişletilmiş yeniden üretimi”ne hizmet edildiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmada ise, ciddi bir marjinalleştirme sürecinin işlediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ayrıca, yine bu çalışmada 3. Gıda Rejimi, hem McMichael'in adlandırdığı gibi “şirketleşmiş” hem de Burch ve Lawrence'ın ifade ettiği gibi “finansallaşmış” bir rejim olarak ele alınacaktır. Şirketleşme ve finansallaşmanın, birbirlerini tamamlayarak, bu rejimin işlemlerini sağlayan zımnî kurallar setini birlikte oluşturdukları düşünülmektedir.

Son olarak, önceki gıda rejimlerinin İngiliz ve Amerikan hegemonyası dönemleriyle ilişkili olmaları gibi, 3. Gıda Rejimi'nin de piyasanın ve tekelci ÇUŞ'lerin hegemonyası ile ilişkili olduğu söylenebilir (McMichael, 2009a; 281).

2.2.1-“Şirketleşme” Boyutu

3. Gıda Rejimi'ndeki “şirketleşme” boyutu, Gimenez ve Shattuck tarafından “küreselleşmiş hayvansal protein zincirleri, gıda ve yakıt ekonomileri arasında artan bağlantılar, tekelci tarımsal gıda şirketlerinin benzersiz piyasa gücü ve çok yüksek kârları, süpermarket devrimi, küresel gıda ticaretinin serbestleşmesi, toprak mülkiyetinin yoğunlaşması” biçiminde özetlenmektedir (Gimenez ve Shattuck, 2011; 111).

i-Şirketlerin Yoğunlaşması

Gimenez ve Shattuck, küresel tarımsal piyasalarda ÇUŞ'lerin tekelci gücüne işaret etmektedir (Gimenez ve Shattuck, 2011; 111). Örneğin, küresel ölçekte tahıl ticaretinin %80'ine yalnızca üç ÇUŞ (ADM, Cargill ve Bunge), dünya mısır tohumu sektörünün %65'ine yalnızca iki ÇUŞ (Monsanto ve DuPont) hükmetmektedir (Gimenez ve Shattuck, 2011; 111). Küresel zirai ilaç piyasasının %75-80'ini altı şirket, küresel muz ticaretinin %80'ini beş şirket yönetmektedir (UNCTAD, 2008; 16). Bu şirketler, üreticilere girdi satarken oligopolcü konumundan yararlanırlarken, onların mahsullerini alırlarken, oligopsoncu konumundadırlar ve üreticileri aşırı fiyat kırmaya zorlamaktadırlar (UNCTAD, 2008; 16-17). Bu durum, 3. Gıda Rejimi'nin bir parçasıdır.

Öncelikle ABD'de çiftçi sayısındaki azalmayla birlikte şirket lobileri öne plana çıkmıştır. 2. Gıda Rejimi'nde başlayan ve gelişen tarımda şirketleşme süreci, 1980'lerden itibaren gerek sermayenin dolaşımının önündeki engellerin kalkması gerek Güney'e dayatılan yapısal uyum programları yoluyla tarımın dönüştürülmeye başlanmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Böylece, tarımsal işletmeler birleşerek büyümüş, tarımsal işletmeler, kimyasallar ve biyoteknoloji sektörleri arasında stratejik ortaklıklar kurulmaya başlanmıştır (McMichael, 2009a; 286).

Bununla birlikte, 1986'da başlayan Uruguay Round Müzakereleri süreci ile başlayan ticaretin serbestleştirilmesi 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ile kurumsallaşmış ve ticaretle ilişkili çoktarafli bir dizi anlaşmanın arasında yer alan Tarım Anlaşması'yla tarım ürünleri de serbest ticarete dâhil edilmiştir. Böylece, ÇUŞ'ler diğer sektörlerde olduğu gibi, tarım alanındaki faaliyetlerini de tüm dünyaya yaymak, stratejik ortaklıklar kurmak ve rahatça büyümek olanağına kavuşmuşlardır. Güney'de başta fiyat destekleri olmak üzere, tarımda ticareti çarpıtacak her türlü devlet müdahalesi yasaklanırken, Kuzey'in tarımsal üretimine verdiği sübvansiyonlarını sürdürmesi, "kutu" sistemi ile maskelenmiştir (McMichael, 2009a; 287). Böylece Kuzey, 2. Gıda Rejimi'nde gıda yardımı adı altında damping yaparken, bu kez de tarımsal üretimini örtük biçimde sübvansiyonla desteklemekte ve sübvansiyonla desteklenmiş üretimle uluslararası rekabet gücü kazanmaktadır. Ancak, 2. Gıda Rejimi'nde ABD'nin ve AB'nin verdikleri sübvansiyonlar küçük üreticilere gitmekteyken, 3. Gıda Rejimi'nde, tarımda yaşanan yoğunlaşma ve şirketleşmeyle birlikte, bu sübvansiyonlardan yararlananlar değişmiştir. Kuzey, artık çokuluslu tarımsal gıda şirketlerini sübvansiyonla desteklemektedir (Aysu, 2008; 46).

Öte yandan, bu sübvansiyonlar, üretim maliyetlerinin çok altında "yapay" bir "dünya fiyatı" oluşmasını sağlayarak (McMichael, 2009a; 287), hem Güney'deki geleneksel tarımı baltalamış hem de ÇUŞ'lerin Güney'e nüfuzunu kolaylaştırmışlardır. ÇUŞ'lerin gerek sınaî gerek tarımsal üretimi, küresel değer

zincirleri biçiminde örgütlemeleri ve hâkimiyetleri altına almaları süreci tamamlandıktan sonra, artık gıda fiyatlarının ilk iki gıda rejiminde olduğu gibi düşük tutulması gereği de kalmamıştır. 3. Gıda Rejimi, sermayenin, yapılacak işleri son derece basit ve standart bir hale getirip, küresel bir işgücü piyasası yaratarak, işgücünün yeniden üretimi maliyetini üstünden attığı bir dönemin ürünüdür.

ii-Stoklar

Güney’de borç ödeme güçlükleri içindeki devletlerin ellerinde ihtiyat saikiyla tuttukları büyük tahıl stokları, maliyetleri bahane edilerek ve gerekirse düşük dünya fiyatından ithal edilebileceği savunularak, IMF ve Dünya Bankası’nca sattırılmıştır (Mittal, 2009; 4). Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 2000 yılında IMF’nin yoğun baskısıyla, stratejik mısır rezervlerini satmaya zorlanan Malawi’de ertesi sene yaşanan kıtlık sonucu 7 milyon kişinin aç kalmasıdır (IMF, 2002). Uluslararası kurumların yoğun çabaları sonucunda ulusal gıda stokları özelleşmiş ve ÇUŞ’lerce tutulur olmuş, küresel tarım stoğunun %60’ı şirketlerin eline geçmiştir (McMichael, 2009a; 288). Bu çerçevede, örneğin önde gelen tahıl tüccarı Cargill’in 1980’ler sonunda Zimbabwe’yi Afrika’daki üssü olarak seçmesi rastlantı değildir. Bu ülke, bir kıtlık baş gösterdiğinde, kendisi de dâhil 15 Afrika ülkesinden oluşan Güney Afrika Kalkınma Topluluğu’na da destek olabilecek çok büyük ölçekli bir stratejik rezerv tutmaktaydı (Smith, 1999; 30). Borçları ağırlaşan Zimbabwe, uluslararası kurumların “tavsiyelerine” uymak zorunda kalarak, 1995’te tahıl fiyatlarını serbest bırakmış ve stoklarını satmıştır. 1996’da tahıl depoları tamamen boşalmış, sonraki yıllarda da kıtlıklarla boğuşmuştur. Gelinek noktada, FAO tahminlerine göre, dünya tahıl stokları 405 milyon ton azalarak, 1982’den beri en düşük düzey olan 22 milyon tona, buğday stokları da 1977’den beri en düşük düzey olan 147 milyon tona inmiştir (Mittal, 2009; 4). McMichael, özelleşen stokların, çiftçileri ve tüketicileri korumak yerine spekülasyon amacına hizmet ettiklerine dikkat çekmektedir.

Küçük çiftçiye ve ulusal tarımsal üretimi korumaya yönelik garantili fiyat mekanizmaları, ilkel mallar için istikrar fonları, girdi sübvansiyonları, tarım kredileri, ürün borsaları vb. uygulamalar ya terk edilmiş ya daraltılmıştır (Mittal, 2009; 9–11 ve UNCTAD, 2008; 12). Tüm bunlar köylülüğün tasfiyesini (“köylülüğün tasfiyesi” tezleri ile ilişkili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, 2004; 107–114) hızlandırmış ve Güney’in gıda ithalatına olan bağımlılığını arttırmıştır. Öte yandan, aynı dönemde Güney’in, yine Dünya Bankası ve IMF aracılığıyla yaş meyve-sebze, egzotik gıdalar, çiçek gibi geleneksel olmayan ya da ticaret hadleri gerileyen şeker, kahve gibi tropik ürünlerin ve meyve suyu, meyve konservesi vb. bazı işlenmiş ürünlerin ihracatına yönlendirildiği görülmektedir.

(Friedman, 1993; 50, Friedman, 2005; 251 ve Mittal, 2009; 14). Böylece Güney kendi beslenmesine yaramayacak ürünlerin ihracat bağımlılığı içine sokulmuştur.

iii-Süpermarketler

Burch ve Lawrence, 3. Gıda Rejimi'nde tarımsal gıda zincirlerinde köklü bir değişim olduğunu ve bu değişimle birlikte, Wal Mart, Tesco, Carrefour gibi büyük küresel süpermarket zincirlerinin hâkimiyetindeki perakende sektörünün ön plana geçtiğini belirtmektedir (Burch ve Lawrence, 2009; 267–268). Bu çerçevede, yerel pazarlar ve küçük perakendeciler kaybolmakta ve tarımsal gıda üretimi giderek, küresel perakende zincirlerinin taleplerinin uluslararası olarak karşılanması temelinde örgütlenmektedir (FAO, 2005; 21). FAO (2005), süpermarketlerin örneğin Latin Amerika'da yerel üreticiden yerel dükkânları için aldıkları sebze ve meyve miktarının, Latin Amerika'nın bu ürünlere ilişkin yaptığı toplam ihracatın 2,5 katı olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu perakende zincirlerinin talepleri doğrultusunda tarımsal üretim, giderek büyük üreticilerde yoğunlaşmakta ve sözleşmeye dayalı esnek üretim, vardiyalı üretim ve sürekli üretim biçiminde gerçekleştirilir olmaktadır (Burch ve Lawrence, 2009; 275). Tarımsal gıda üreticileri, tüketicilere ancak bu perakende zincirlerine eklenilerek ulaşabilmektedir. Ancak, Burch ve Lawrence'ın da belirttiği üzere, bu durum, üreticilerin süpermarketlerin raflarında yer alabilmek için fiyat kırmak zorunda kalmalarına yol açmaktadır (Burch ve Lawrence, 2009; 276).

Vorley, 3. Gıda Rejimi'nin tarımsal işbölümünde Güney'in payına düşen meyve, sebze gibi bahçecilik ürünlerinin ihracatının, süpermarket zincirlerinin taleplerini karşılamaya yönelik olduğunu belirtmektedir. Ancak, perakende zincirlerinde yoğunlaşma, perakende fiyatı ile üreticinin eline geçen fiyat arasında ciddi bir farklılığa neden olmaktadır. Örneğin Kenya'nın taze sebze ihracatında, 100 birimlik perakende fiyatının %46'sı süpermarketin, yalnızca %12'si üreticinin eline geçmektedir (Vorley, 2003; 69).

Öte yandan, tüm dünyada gıda tüketiminin %85'inin perakende zincirleri kanalıyla sağlanır olması, Kuzey firmalarının yabancı şubelerinin Güney tüketicilerine satışlarını da büyük oranda arttırmıştır (McMichael, 2009a; 288). Öyle ki, örneğin ABD şirketlerinin işlenmiş gıda alanında yabancı ülkelerdeki şubelerinin yaptığı satışlar, ABD'nin işlenmiş gıda ihracatının 5 katına ulaşmıştır.

iv-Sertifikalar

3. Gıda Rejimi'nde, tarımsal gıda ürünlerine ilişkin kamu standartlarının düşük tutulup, özellikle çokuluslu tarımsal ürün tüccarları ve perakende zincirlerince özel standartların benimsenmesi ve bunların sertifikalara bağlanması hızla yaygınlaşmaktadır. FAO (2005), özel standartların teknoloji, vasıf, sulama, sera etkisi, soğutma, taşıma, paketlenme vs. ile ilgili yatırımlar gerektiren, tasnif, zamanlama, teslimat ve dokümantasyon gerektiren sertifikalara bağlanmasının tarımsal üretimde küçük üreticilerin dışlanmasına yol açtığına dikkat çekmektedir (FAO, 2005; 25).

Getirilen özel standartları karşılamak üzere, gerekli denetim ve sertifikalar için yapılacak masrafların üreticilere bırakılmasının, küçük üreticiler açısından giriş engeli niteliği taşıyabileceğine de dikkat çekilmektedir (Vorley ve Fox, 2004; 18). Örneğin, AB'de süpermarket zincirlerince kurulan ve gıda imalatçıları, restoranlar, hazır gıdacılar ve denetlemeciler vb. katıldığı EUREP-GAP(Euro Retailer Group-Good Agricultural Practice) konsorsiyumu, tarımsal gıda üretiminin ve taşınmasının her aşamasının belli koşulları sağlamasını ve bunların belgelenmesini şart koşmuştur (Friedman, 2005; 254–255). Söz konusu EUREP-GAP belgesi, tarlaların yıllık denetimini öngörmektedir ve bu denetimin 450€ olan maliyetini üstlenmek, Ghana'lı bir küçük üretici için belki kârının %70'ini yitirmesi anlamına gelebilmektedir (Vorley ve Fox, 2004; 19).

Öte yandan Friedman, getirilen özel standartlar yoluyla tüketicilerin farklılaştırıldığının da altını çizmektedir. Tüm tüketiciler, düşük tutulan kamu standartlarından yararlanabilmekte, ama yalnızca ekonomik olarak karşılayabilenler özel kalite standartlarıncı korunmaktadır (Friedman, 2005; 255). Bu durum, 3. Gıda Rejimi'nde sınıfların beslenmelerinin birbirinden ayrılmasıyla sonuçlanmakta, tüketiciler, “standart yenebilir nitelikte gıdalar” tüketenler ve “kalitesi denetlenmiş gıdalar” tüketenler olarak ikiye ayrılmaktadır (McMichael, 2009b; 152). Tarımsal gıda üretimi ve pazarlaması, aynı ÇUŞ'lerin elinde, hem zengin müşteriler için taze, doğal, düşük kimyasal içerikli, sertifikalı gıdalar hem de yoksul müşteriler için ucuz, mühendislik ürünü, genetiğiyle oynanmış gıdalar olarak farklılaştırılmaktadır (McMichael, 2009b; 152 ve Friedman, 2005; 252). Bu çerçevede, 3. Gıda Rejimi'nin yavaş gıda/ fast food, organik/geleneksel, doğal/sınai vb. karşıtlıklara dayandığı görülmektedir (Burch ve Lawrence, 2009; 268).

v-2. Yeşil Devrim

3. Gıda Rejimi'nin beraberinde getirdiği önemli yeniliklerden biri 2. kuşak “Yeşil Devrim”dir. Tarımı sınılaştırmeye yönelik bu ikinci atılım, birinciden farklı

olarak devlet eliyle ilerleyen değil, şirketlerin kontrolünde yürütülen bir süreçtir (McMichael, 2009b; 150). 2. Yeşil Devrim, doğal süreçlere müdahale ederek çiftçilerin tarımsal üretim üzerindeki hâkimiyetlerini ortadan kaldırmakta ve tarımsal üretimi; genetiğiyle oynanmış, patentli tohumlar, kimyasal ilaçlar ve gübreler olmadan sürdürülemez kılmaktadır (McMichael, 2005; 281). Biyoteknolojiye odaklanarak tohum ve zirai ilaç üreten dev ÇUŞ'ler, faaliyet alanlarını "yaşam bilimleri" olarak ifade etmektedir.

Bu alandaki teknolojik gelişmeler, 20. yüzyılın başında Mendel'in bezelye deneyleriyle başlayıp, bir yüzyıl içinde, diğer bitki türlerinden olduğu kadar, hayvanlar, bakteriler ve virüsler dâhil, çeşitli yaşam biçimlerinden gen aktarımı yapabilen genetik mühendisliğine kadar uzanmıştır. Bu durum, ticari çiftçiliğin gelişimine paralel olarak, giderek çiftçilik ve ıslah faaliyetlerinin birbirlerinden ayrılmasına yol açmıştır. Gelineen noktada, önceleri "daha yüksek verim elde etmek" üzere yürütülen ıslah faaliyetleri, giderek tohum ve kimyasal şirketlerinin talepleri tarafından yönlendirilir olmuştur (Dutfield, 2008; 28–30).

DTÖ kapsamındaki TRIPS anlaşmasıyla 1995'ten itibaren genlerin patentlenmesi kurumsallaştırılarak, geleneksel bilgiyi silmenin, bilgiyi özelleştirmenin önü açılmıştır (McMichael, 2005; 281). Bu çerçevede, TRIPS ya da ikili ticaret anlaşmalarındaki yükümlülüklerini yerine getirmeleri istenen GOÜ'ler, UPOV(Union for the Protection of New Varieties of Plants) Konvansiyonu'na katılmaları doğrultusunda zorlanmaktadır (Dutfield, 2008; 40 ve Özkaya, 2007; 43). UPOV, "patent-benzeri" bir rejim getirmektedir ve patent korumasının, şu aşamada ıslahçıların ıslah materyallerine erişimlerini engelleyebileceği kaygısıyla, GÜ'lerce de tercih edilmektedir (Dutfield, 2008; 40). UPOV sistemi, ilk bakışta çiftçilerin hasattan tohum artırıp, bunu yeniden ekmesine engel teşkil etmiyor görünse de, lisanslı tohumlara yönelişi, çeşitli biçimlerde teşvik etmekte ve geleneksel ürün çeşitliliğinin yerine, özel gübre ve zirai ilaçlara bağımlı monokültürlerin geçmesine yol açmaktadır (Dutfield, 2008; 41-42 ve Özkaya, 2007; 43-44).

1980'lerden başlayarak özellikle Güney'de devlet eliyle yürütülen tarımsal Ar-Ge faaliyetleri ve uluslararası kurumların bu yönde aktardıkları fonlar giderek azalmıştır. Örneğin 1980–2002 yılları arasında GOÜ'lere tarım için verilen resmi kalkınma yardımları(ODA), %85 oranında, ikitarafli yardımlar ise %39 oranında azalmıştır (UNCTAD, 2008; 13). Buna karşılık, ÇUŞ'lerin tarımsal Ar-Ge faaliyetleri ve Kuzey devletlerinin bu yönde şirketlere sağladıkları destekler görülmekle ölçüde artmıştır. Bu çerçevede, 2. Yeşil Devrim'i yaygınlaştırmak üzere ÇUŞ'lerin yöneticileri ve Kuzey'in hükümetleri arasında çok yakın ilişkiler kurulduğu bilinmektedir. Örneğin, Uruguay Round'da ABD'nin Ticari Temsilcisi olan M. Kantor, daha sonra önde gelen biyoteknoloji devi Monsanto'nun yönetim

kuruluna girmiştir (Withmore, 1999; 37). Birleşmiş Milletler'in 1998'de Montreal'de düzenlediği Biosafety Çalışma Grubu'na ABD'den 10, İngiltere'den 6, Çin'den 4 delege, Monsanto'dan 6 gözlemci katılmıştır (Withmore, 1999; 38). Yine 1998 yılında Birleşmiş Milletler'in ilgili komisyonunda, genetiği ile oynanmış gıda ürünlerinin ambalajlarına bunu belirten bir ibare konmaması konusunda ABD delegeleri ve Monsanto'nun gözlemcileri birlikte mücadele etmişlerdir (Withmore, 1999; 38).

Bu konuyla ilişkili olarak, Gimenez ve Shattuck, 3. Gıda Rejimi'nde "hayırsever kapitalizm" (philanthropy capitalism) ve şirketler ile sivil toplum örgütleri arasında geliştirilen işbirliğinin önemli bir işlev üstlendiğinin altını çizmektedir. Bu çerçevede, Bill ve Melinda Gates Fonu, Rockefeller Fonu gibi hayır işi sermayeleri, Kuzey hükümetleri ve önde gelen ÇUŞ'ler; Oxfam-America, CARE, World Watch vb. önemli sivil toplum örgütlerinin başlıca fon sağlayıcıları arasında yer almakta, 2. Yeşil Devrim'in altyapısını desteklemekte ve biyoteknolojiye karşı tavır alınmaması için uğraşmaktadır (Gimenez ve Shattuck, 2011; 119, 122 ve 133). Hatta bazı sivil toplum örgütlerinin başında Coca Cola, Goldman Sachs, DuPont ve Wal Mart gibi ÇUŞ'lerin emekli yöneticilerinin bulunduğu görülmektedir (Gimenez ve Shattuck, 2011; 120). Önde gelen tohum ve ilaç ÇUŞ'leri Monsanto ve DuPont, tahıl devi ADM ve tarım makineleri üreticisi John Dere; Conservation International ve World Wildlife Watch adlı sivil toplum örgütleri ile birlikte Küresel Hasat İnisiyatifi'ni oluşturularak, "tarımsal araştırmaları, gıda ve tarım ticaretinde serbestleşmenin sürdürülmesini ve ABD yardımlarını" desteklemektedir (Gimenez ve Shattuck, 2011; 120). 2006'dan beri Gates Fonu ve Rockefeller Fonu birlikte, Afrika'da 2. Yeşil Devrim'in yaygınlaşması için Monsanto, DuPont ve Syngenta ile işbirliği içinde çalışmaktadır (La Via Campesina, 2010). Hayırışı sermayesi ile ÇUŞ'lerin bu yakınlığı, 2010 yılında Gates Fonu'nun 23 milyon \$ ödeyerek Monsanto'nun 500 000 hissesini almasına kadar uzanmıştır (La Via Campesina, 2010).

vi-Biyoyakıt Ortaklıkları

Belirtmek gerekir ki, biyoyakıt üretimi, gıda fiyatlarını tarımsal üretim açısından hem bir arz ve hem de bir talep faktörü olarak etkilemesinin yanı sıra, tarımsal ürün ve enerji piyasalarını birbirine eklemlenmek yoluyla da etkilemektedir. Biyoyakıtta olan talebin artmasında, petrol fiyatlarındaki artışlar önemli rol oynamaktadır. Günümüzde başta mısır ve kolza olmak üzere, şeker kamışından şeker pancarı, buğday, arpa, soya fasulyesi, palmiye yağı ve kasavaya kadar pek çok tarımsal ürün biyoyakıt üretiminde kullanılmaktadır (South Center, 2008; 7). FAO(2009), enerji piyasalarının tarımsal piyasalara göre çok daha büyük

olduklarına dikkat çekmekte ve biyoyakıt sektörünün yakıt olarak kullanılabiləcək her üretimi emebileceğine işaret etmektedir (FAO, 2009; 21). Bu durum, tarımsal ürün fiyatları üzerinde gıda talebinden çok enerji talebinin etkili olmaya başladığını gösterir. Gıda fiyatları, giderek petrol fiyatlarıyla birlikte hareket eder olmaktadır.

Böylece, 3. Gıda Rejimi'nin unsurlarından biri de, biyoyakıt üretimi nedeniyle enerji güvenliği ve gıda güvenliği arasında doğan karşıtlıktır (Stewart vd., 2008; 32). BM sözcüsü, yakıt ve gıda arasında ortaya çıkan bu karşıtlığı “insanlığa karşı işlenen suç” olarak nitelendirmiştir (McMichael, 2009a; 292). McMichael, Güney’de bir biyoyakıt altyapısı oluşturmak üzere gıda, enerji ve finans ÇUŞ’leri arasında ortaklıklar kurulduğuna dikkat çekmektedir. Biyoyakıt üreten şirketler, gıda üretimiyle rekabet etmek istemedikleri için, tohumdan yüklemeye dek uzanan kendi tedarik zincirlerini oluşturmaya yönelmişlerdir (McMichael, 2009a; 291). Bu durum, ÇUŞ’lerin güçlerinin daha da yoğunlaşacağına işaret etmektedir ve “toprak gaspları” konusuyla yakından ilgilidir.

vii-Toprak Gaspları

Toprak gaspları, zengin ülkelerin ve onların şirketlerinin, yoksul ülkelerin verimli topraklarından büyük alanları -yasal yollarla kamudan, ancak o yerlerde yaşayanlara ve ekip biçenlere sormaksızın- satın alması ya da bunların uzun süreli kullanım hakkını alması olarak tanımlanabilir (Farmlandgrab, 2011b). 2006 yılından başlayarak, biyoyakıt için gerekli ürünlerin yetiştirilmesi, tarımsal üretime elverişli toprağı az olan ülkelerin gıda üretimi ve toprak fiyatları üzerinden spekülasyon yapılması gibi nedenlerle toprak gaspları giderek yaygınlaşmaktadır (Farmlandgrab, 2011b). Birbiri ardınca Güney hükümetleri, kanunlarında değişiklik yaparak sözde tarıma elverişli olmayan alanlarını yabancıların kullanımına açmaktadır. Dünya Bankası da, bu konuda çekimser davranan Güney hükümetlerini kredi musluklarını açarak teşvik etmektedir (Farmlandgrab, 2011b).

2006’dan bu yana Afrika’da yaklaşık olarak 19,5 milyon hektar ekilebilir alanın (America Magazine, 2011), toplam olarak Asya, Afrika ve Latin Amerika’da ise -50 milyon aileyi besleyebilecek- en az 50 milyon hektar tarım alanının yabancı şirketlerin kullanımına geçtiğı kaydedilmektedir (GRAIN, 2011). Çarpıcı bir örnek olarak, adalardan oluşan ve halkının %70’inin kırsal kesimde yaşadığı, işgücünün %50’sinin tarımda çalıştığı Filipinler gösterilebilir. Bu ülkede toplam 13 milyon hektar tarım alanı bulunmaktadır ve 8 milyon hektar tarım alanı yabancı şirketlere tahsis edilmiştir (Farmlandgrab, 2011b ve New Agriculturist, 2000). Açıktır ki bu durum, Güney’de hızla ve görülmedik biçimde ciddi bir mülksüzleşme ve yoksullaşma dalgası yaratmaktadır.

Belirtmek gerekir ki Zoomers, toprak alışverişinin, toprak gaspından daha geniş bir çerçevede, mekânın ya da toprağın “yabancılaşması” olarak ele alınması gerektiğini düşünmektedir (Zoomers, 2010; 430). Bu çerçevede Zoomers, parası çok kaynağı az ülkeler için gıda üretimi, biyoyakıt üretimi ve toprak üzerinden spekülasyonun yanı sıra doğal kaynaklara el koyma, turizm ve GÜ’lerin emeklilerinin daha sıcak ve ucuz bölgelerde yaşama isteği nedeniyle de toprak gaspı yapıldığına dikkat çeker: Afrika’da ticari biçimde “vahşi hayatı koruma” alanları oluşturulması ya da Arjantin’in Patagonya bölgesinin petrol, gaz ve su kaynakları dâhil Amerikalı zenginlerin özel mülkiyetine geçmesi, Costa Rika, Cape Verde ve Kamboçya’da yerleşiklerin mülksüzleşmesi ve göçe zorlanması pahasına tarım topraklarının turizm bölgelerine dönüşmesi vb. bu duruma örnek gösterilebilir (Zoomers, 2010; 436–439). Borrás ve Franco da, benzer biçimde ÇUŞ’lerin gıda ve biyoyakıt üretimi temelinde küresel olarak toprak gaspı yapmasının, hikâyenin yalnızca bir yüzü olduğunu belirtmektedirler (Borrás ve Franco, 2010; 11). Toprak gasplarıyla ÇUŞ’ler, köylünün ve küçük üreticilerin ellerindeki toprakların yanı sıra, büyük bölümü verimli tarım toprağı olan hazine arazilerini de ele geçirmektedirler (Borrás ve Franco, 2010; 21). Belirtmek gerekir ki, Afrika’da, Endonezya’da vb. toprağın büyük bölümü halen hazine arazisi statüsündedir.

Açıktır ki, 3. Gıda Rejimi’nin şirketleşme boyutu, tüm yönleriyle “köylülüğün tasfiyesi” ve mülksüzleştirme süreçlerinin görülmedik ölçüde derinleştirmekte ve yaygınlaştırmakta olduğuna işaret eder. Ancak toprak gaspları bütün hızı ve şiddetiyle resme eklendiğinde, Samir Amin’in “Peki bu milyarlarca insana ne olacak?” sorusu (Amin, 2005; 11) herkesi acilen üzerinde düşünmeye çağırmaktadır.

viii- İşbölümü

Buraya kadar anlatılanlar ışığında, 3. Gıda Rejimi’nin ÇUŞ’lerin tohumdan toprağa, üretimden dağıtım tarımsal faaliyetlerin her aşamasında yoğunlaşarak güçlenmesi ve “mülksüzleştirme yoluyla birikim” temelinde işlediği söylenebilir (McMichael, 2005; 266). Köylüler; binlerce yıldır sahip oldukları geleneksel bilgilerini, tohumlarını ve topraklarını kaybetmektedirler. 3. Gıda Rejimi’nde tarımsal işbölümü, Kuzey’de aşırı tüketim ve Güney’de eksik tüketim ekseninde biçimlenmiştir (McMichael, 2009a; 288). Kuzey’in zengin tüketicileri için sezon dışı ya da yıl boyu üretilen meyve ve sebze, çiçek, meyve suyu, meyve ve sebze konserveleri vb. ihraç etmekte olan Güney, tüketeceği temel gıdalarda önce ucuz ithalata bağımlı kılınmış, bu bağımlılık sağlandıktan sonra, fiyatların artmaya başlamasıyla eksik tüketime mahkûm edilmiştir. Böylece gıda krizinin, gerçekte bu gıda rejiminin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır (McMichael, 2009a; 289).

1980'lerden başlayarak, bir yandan finansal sermaye küresel ölçekte serbestleşirken, bir yandan da şirketler borsada işlem gören yatırım araçlarına dönüşmüş ve bu süreçte şirket sahipliği ve yönetimi giderek birbirinden ayrılmıştır (Burch ve Lawrence, 2009; 270–271). Böylece büyük ölçekli fon yöneticileri, emeklilik ve sigortacılık şirketleri ve hedge fonlarından oluşan hissedarların (shareholder) çıkarlarının korunması ön plana çıkmış, finans sektörü reel üretimin önüne geçmiştir. Burch ve Lawrence, 1980'lerden itibaren hisse değerinin firmanın başlıca performans ölçütü haline gelmesinin, mal ve hizmet üretiminin küresel finansal piyasaların beklentilerine tabi olması anlamına geldiğinin altını çizerler (Burch ve Lawrence, 2009; 271). Bu durum, başlıca hissedarları finansal yatırımcılar olan tüm borsaya kote şirketleri olduğu gibi, gıda şirketlerini de hissedarlarına olabildiğince hızlı ve yüksek kâr sunmaya zorlamaktadır. Böylece, ÇUŞ'lerin tarımsal gıda üretimi de finansal sermayenin beklentileriyle iç içe geçmiştir.

Tarım ve gıdada finansallaşmanın en bilinen yüzü finansal yatırımcıların ilksel mallarda future işlemlere girmeleridir. 2002–2008 yılları arasında ilksel mallara ilişkin future ve opsiyon sözleşmelerinin sayısı 5 katından fazla artmış, altına yatan malın değeri (notion value) ise 20 katından fazla artarak 13 trilyon \$'a ulaşmıştır (UNCTAD, 2009a; 25). Belirtmek gerekir ki, 2011 yılı itibarıyla toplam olarak 23 trilyon \$ civarında oldukları tahmin edilen emeklilik fonlarının yaklaşık 100 milyar \$ kadarının ilksel mallara yatırıldığı, kurumsal yatırımcıların ilksel mallara yaptıkları yatırım miktarının da 2000–2011 yılları arasında 6 milyar \$'dan 320 milyar \$'a çıktığı belirtilmektedir (Farmlandgrab, 2011a). Finansal akımların gıda sektörüne ilgisinin artarak sürmesi beklenmektedir.

Açıktır ki, çok sayıda finansal yatırımcı, portföy çeşitlendirmek amacıyla tarım ürünlerinde future işlemlerine yönelmekte ve bu ürünlerin arz talep koşullarını gözetmeksizin, sürü davranışı içinde çok büyük pozisyonlara girmektedirler (UNCTAD, 2009a; 27 ve UNCTAD, 2009b; 66). Bu durum, gıda fiyatlarının artışında önemli bir etken olarak görülmektedir. Öte yandan, TDR 2009, finansal yatırımcıların ilksel mal piyasalarına yönelişiyle birlikte, bu piyasalarda, kısa dönem arz ve talep fiyat esnekliklerinin düşük olması nedeniyle, zaten yüksek olan fiyat oynaklığının daha da arttığına işaret etmektedir (UNCTAD, 2009b; 70).

Finansal yatırımcılar, tek tek ilksel malların koşullarını takip etmek yerine, genellikle tarım ürünlerinden madenlere ve petrol, doğalgaz gibi enerji ürünlerine uzanan çok çeşitli ilksel mallara ilişkin future sözleşmelerinden oluşan bir ilksel mal endeksine göre pozisyon almaktadır (UNCTAD, 2009b; 55–56). Bu endekslerden en yaygın olarak kullanılanları “Standart & Poors Goldman Sachs İlksel Mallar Endeksi” ve Dow Jones –Union Bank of Switzerland İlksel Mallar Endeksi”dir. Bu

durum, tarımsal gıda ürünlerinin fiyatlarının, diğer ilksel malların fiyatlarıyla arasındaki korelasyonu arttırmış, birlikte hareket etmeye başlamalarına yol açmıştır. Finansal yatırımcıların bu ilksel mallar endekslerine yoğun biçimde yatırım yapması, aynı endekslerde yer almaları nedeniyle gıda fiyatlarının petrol fiyatları ile birlikte hareket etmeye başlamasında önemli bir rol oynamaktadır (UNCTAD, 2009b; 72). Bu konuyla ilişkili diğer bir neden olan biyoyakıt üretimine ise daha önce değinmiştik.

Belirtmek gerekir ki, gerek Unctad gerek FAO, finansal yatırımcıların spekülatif biçimde ilksel malların future işlemlerini etkilemesinin, ilksel malların fiyat risklerine karşı korunmak amacıyla hedging yapmak isteyen gerçek ticari kullanıcıları, bu korunma mekanizmasından dışlayabileceğine işaret etmektedir (UNCTAD, 2009a; 35 ve UNCTAD, 2009b; 74). Oynaklığın artmasıyla yükselen hedging maliyetleri, büyük şirketlerden çok, özellikle küçük katılımcılar için taşınmaz olmaktadır.

Öte yandan, Burch ve Lawrence, tarımsal ürün ve gıda piyasalarındaki finansallaşmanın söz konusu endeks ticaretinin çok ötesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, hem finansal yatırımcıların gerek tarımsal üretim ve bu amaçla toprak gaspları ve girişim sermayesi biçiminde doğrudan yatırımları söz konusudur, hem de tarımsal gıda şirketlerinin finansal yatırımcılığa da başladıkları gözlenmektedir.

2011'de emeklilik fonlarından 5–15 milyar \$ Güney'de toprak gasplarına gitmiştir (Farmlandgrab, 2011a). Abu Dabi, Norveç, Çin, Singapur, Suudi Arabistan, Libya, G. Kore gibi bazı hükümetlerin, petrol vb. ihracatlarından sağladıkları rezerv dışı birikmiş fazlalarını değerlendirmek için kurdukları yatırım fonları (sovereign wealth funds) 2007 itibarıyla yaklaşık toplam 2382 milyar \$ kadardır (Burch ve Lawrence, 2009; 271). Son yıllarda bu fonlardan tarımsal gıda ve biyoyakıt üretimine büyük miktarda doğrudan yatırım yapılmaktadır (Burch ve Lawrence, 2009; 271–272): Örneğin Suudi Arabistan; Sudan, Pakistan ve Kazakistan'da, Abu Dabi ise, Kuzey Sudan'da kendi tüketimleri için tarımsal üretime yatırım yapmaktadır. Başlıca iki ilksel mal endeksinden birinin ortağı olan Goldman Sachs, Çin'de et ve tavuk üretimine yüklü miktarda doğrudan yatırım yapmaktadır (Burch ve Lawrence, 2009; 271–272). Girişim sermayesi(private equity funds) ise, kötü durumdaki gıda şirketlerini ve süpermarket zincirlerini alıp, yeniden kârlı hale getirdikten sonra satmakla ilgilenmektedir.

Burch ve Lawrence, tarımsal gıda şirketlerinin ve süpermarketlerin de giderek girişim sermayesi, hedge fonları, bankalar vb. gibi davranmaya başladıklarının altını çizer. Bu ters finansallaşmaya örnek olarak, Tesco perakende zincirinin, British Airways emeklilik fonu ile ortak girişim kurması, ya da önde gelen uluslararası tahıl

tüccarı ve gıda işleyicisi olan Cargill'in 1987'de bir girişim sermayesi, 2003'te bir hedge fon kurması ve 2006'da buna bir yenisini eklemesi gösterilebilir (Burch ve Lawrence, 2009; 276–277).

2.2.3- 3. Gıda Rejimi'nin Gerilimi: Gıda Egemenliği Hareketi

Boratav, kapitalist gelişmenin tarihsel sürecinde hep var olagelen mülksüzleşme ve tasfiye edilme süreçlerine karşı, köylülük ve küçük üreticiliğin her zaman direndiğine dikkat çekmektedir. Küçük üreticiler, tarihsel olarak bir yandan tasfiye edilirken, bir yandan da kendilerini sürekli olarak yeniden üretebilmişlerdir (Boratav, 2004; 116). Köylülük, kapitalist üretim biçimiyle yan yana ve hatta ona bağımlı bir biçimde varlığını sürdürmüştür (Boratav, 2004; 117). Ancak 3. Gıda Rejimi'yle geline nokta, küçük üreticilerin tarımsal üretim için gerekli olan tohum, gübre ve ilaç gibi temel girdilerin temininde ve mahsullerini satabilmelerinde tekelleri ÇUŞ'lere giderek daha fazla tabi olmaları söz konusudur. Küçük üreticiler, küresel baskılarla, biyoteknoloji konusunda değinildiği üzere, geleneksel bilgi, yerli tohum vb. olanaklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Garantili fiyat, depolama, pazarlama, kredi kullanımı konularında devletçe sunulan olanakları son derece daraltılmıştır. Borç harç ürettikleri ve hasattan sonra depolayamayacakları mahsullerini, karşılarındaki tekelleri alıcıya çok düşük bir fiyattan satmak zorunda kalmaktadırlar. Üstelik tarım alanlarına el koymalar da başlamıştır. Ancak yine de, Güney'deki köylü ve küçük üreticiler varlıklarını istikrarlı bir biçimde sürdürmekte ve tarımsal üretimin hala önemli bir bölümünü üstlenmektedirler (Gimenez, 2009; 145).

McMichael'a göre, 3. Gıda Rejimi'nin temel gerilimi, dayatılan tarımsal işbölümü, şirketlerin artan gücü ve görülmedik bir biçimde yaşanan mülksüzleşme karşısında, “gıda egemenliği” söyleminin ifade ettiği “kültürel ayakta kalma çabası” olmaktadır (McMichael, 2009b; 151).

Bu çerçevede, mülksüzleştirmeyi ön plana çıkaran 3. Gıda Rejimi'nde köylülüğün direnişi küreselleşmiştir. “Gıda güvenliği” söylemi çerçevesinde Güney'den ve Kuzey'deki küçük üreticilerden, çiftçi sendikalarından ve çok sayıda sivil toplum örgütünden oluşan geniş katılımlı bir hareket doğmuştur. Bu hareket Doha'nın sonuçlandırılmasını engelleyebilmiştir. “Gıda güvenliği” kavramı, ilk kez 1996'da uluslararası çiftçi federasyonu Via Campesina tarafından ortaya atılmıştır (Gimenez, 2009; 146. Ayrıca, Via Campesina hareketine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Aysu, 2008; 221–244): “insanların sağlıklı ve kültürel olarak uygun gıdaları ekolojik olarak anlamlı ve sürdürülebilir metotlarla üretme hakkı ve kendi gıda ve tarım sistemlerini kendilerinin belirlemesi hakkı”. Bu kavram, uluslararası

kurumlarca savunulan ve yalnızca gıdaya erişim hakkını kapsayan “gıda güvenliği” kavramından çok daha geniştir ve böylelikle 3. Gıda Rejimi’nin her alanında tarımsal gıda ÇUŞ’lerine karşı mücadele etmeyi içermektedir.

SONUÇ

İlk bakışta gıda krizi, tarımsal ürün arzının bir dizi faktörün talihsiz bir biçimde bir araya gelmesi nedeniyle azalmasına ve aynı zamanda kişi başına gelirleri artan Çin ve Hindistan’ın değişen beslenme kalıpları ve artan biyoyakıt üretimi nedeniyle tarım ürünleri talebinin de artmasına kolaylıkla bağlanabilmektedir. Bu çerçevede, özellikle talepte yapısal bir kırılma olmasından ötürü, arz bir miktar uyum sağlasa da, gıda fiyatlarının bundan böyle yüksek kalacağı ifade edilmektedir. Gıda fiyatlarındaki artıştan en çok etkilenmesi beklenenler de Güney’deki net gıda ithalatçısı en az gelişmiş ülkeler olmaktadır. Güney, pek çok alanda olduğu gibi tarımsal üretimde de geri kaldığından, tüm bu açıklamalar, ilk bakışta tutarlı ve açıklayıcı gözükabilir.

Ancak, gıda rejimi perspektifi, gıda ilişkilerine tarihsel ve mekânsal bir açıdan yaklaşarak, Güney’in “yaratılmış” bir tarımsal işbölümünde, mecbur bırakıldığı bir konuma yerleştiğini ve “yaratılmış” bir açlığa mahkûm edildiğini ortaya koymaktadır.

Tarımda kendine yeterliği olan ve fazlasını ihraç eden Güney’in, önce 2. Gıda Rejimi’yle ürettiği tarımsal ürünler ve tarıma verdiği önem değiştirilmiştir. Daha sonra, 3. Gıda Rejimi’yle ulusal tarımını korumaya ve gıda fiyatlarını dengelemeye yönelik her türlü kendini koruma mekanizması ortadan kaldırılmıştır. Güney, beslenmek için giderek pahalı hale gelen gıda ithalatına ve gelir elde etmek için de dış ticaret hadleri gerileyen tarımsal ürünlerin ve düşük katma değerli sınaî ürünlerin ihracatına bağımlı hale gelmiştir.

3. Gıda Rejimi’nin hâkimi Kuzey’in ÇUŞ’leridir. Bu hâkimiyetlerini, Güney’in gıda üretim ve tüketimini, her aşamasında kendilerinin oligopolcü ya da oligopsoncu oldukları küresel değer zincirlerine bağlayarak sağlamaktadırlar. Güney, gıda üretebilmek için bu şirketlerden tohum, gübre, ilaç ve makine almak, ürettiği mahsulü de onlara satmak zorundadır. Dünya tahıl stoklarının büyük bölümü ÇUŞ’lerin elindedir. 2. Yeşil Devrim ve dayandığı biyoteknoloji, Güney’in küçük üreticilerini binlerce yıldır ekip biçtiği ürün çeşitlerinden, geleneksel tohum ıslahı metotlarından ve mahsulünden bir sonraki ekim için tohumluk ayırmaktan mahrum bırakmaya doğru gitmektedir. Sivil toplum örgütleri, tüketicilerin ve küçük üreticilerin biyoteknolojiye karşı uyanan tepkilerini ortadan kaldırmak ve 2. Yeşil Devrim’i yaygınlaştırarak tohum ÇUŞ’lerinin hâkimiyetini pekiştirmek için,

bağışlarla susturulmaya çalışılmakta ve Güney'in tarımsal Ar-Ge faaliyetleri, örtük bir biçimde biyoteknolojiyi destekleme koşuluna bağlı fonlarla yönlendirilmeye çalışılmaktadır. 2006'dan beri, kendi halkı aç ülkelerde zengin ülkelerin halkları için gıda ve biyoyakıt üretimi amacıyla tarım toprakları gasp edilmeye başlanmıştır.

Gerek tarımsal toprakların giderek artan bölümünün biyoyakıt üretimine ayrılması, gerek finansal yatırımcıların, içinde hem tarım ürünlerinin hem petrolün bulunduğu endekslere yoğun bir biçimde yatırım yapmaya başlamaları nedeniyle, 3. Gıda Rejimi'nde gıda fiyatları petrol fiyatlarıyla birlikte artar olmuştur. Finansal akımlar, gıda fiyatlarının oynaklığını arttırmış, arz talep koşullarıyla bağlantılarını zayıflatmıştır. Öte yandan, emeklilik fonları, rezerv dışı birikim fonları ve hatta başlıca ilksel mal endekslerinden birinin ortağı olan Goldman Sachs Güney'de toprak gasplarına yönelmiş, doğrudan gıda ve biyoyakıt üretimine yatırım yapmaya başlamıştır. Başlıca tarımsal gıda üreticileri ve perakende zincirleri ise, finansal yatırımlara yönelmeye başlamışlardır. Gıda, yakıt, biyoteknoloji ve finans ÇUŞ'leri arasında, her alanda yoğunlaşmalarını daha da arttıracak stratejik ortaklıklar kurulmaktadır. Tüm bunlar, ÇUŞ'lerin, finansal piyasalarda tarım ürünleriyle ilgili spekülasyon faaliyetinin çok ötesinde, doğrudan manipülasyon yapabilecek güce sahip oldukları anlamına gelmektedir.

Özetle bu çalışmada, Güney'in temel gıda ürünleri ithalatına bağımlı kılınmasından başlayarak 3. Gıda Rejimi tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu anlatılanlar ışığında, gıda krizinin 3. Gıda Rejimi'nin yapısal bir özelliği olduğu sonucuna varılmaktadır.

3. Gıda Rejimi'nin, kuşkusuz tüm unsurlarıyla, ama özellikle biyoteknoloji, gıda krizi ve toprak gaspları yoluyla köylülüğün tasfiyesi ve mülksüzleştirme süreçlerini hiç olmadığı kadar hızlandırmakta ve şiddetlendirmekte olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, gıda krizi nedeniyle köylülüğün tasfiyesi ve mülksüzleştirme yine hiç olmadığı kadar tüm emekçi kesimleri etkilemekte, özellikle Güney'de işgücünün yeniden üretimi üzerindeki baskıyı arttırmakta, rezerv orduyu ve marjinaleri genişletmektedir. Köylülük bu kez direnebilecek midir? Köylülük direnemezse, kaybeden bir tek köylüler olmayacaktır. O nedenle, emeğiyle geçinen herkesin gıda egemenliği için çok geç olmadan mücadele etmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AMERICA MAGAZINE, (2011), "Vast Biofuel Demand Drives 'Land Grabs'", *America Magazine*, Vol.204, No.6, Whole No.4923.

www.americamagazine.org/.../signs.cfm (Erişim Tarihi: 1. 7. 2011).

AMIN, Samir (2005), “Yeni Emperyalizm”, içinde E. Yeldan (Ed.), *Yeni Emperyalizmin Ekonomisi* (ss. 10-31), İstanbul, Yeni Hayat Kütüphanesi.

AYSU, Abdullah (2008), *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, İstanbul, Su Yayınları.

BORATAV, Korkut (2004), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları.

BORRAS, Saturnino M., FRANCO, Jennifer (2010), *Towards A Broader View Of The Politics Of Land Grab: Rethinking Land Issues, Reframing Resistance*, ICAS Working Paper Series No.001.

BURCH, David, LAWRENCE, Geoffrey (2009), “Towards A Third Food Regime: Behind the Transformation” *Agriculture and Human Values*, Vol. 26, 267-279.

DE JANVRY, Alain, SADOULET, Elisabeth (2010), “The Global Food Crisis And Guatemala: What Crisis and For Whom?”, *World Development*, Vol. 38, No. 9, 1328-1339.

DUTFIELD, Graham (2008), “Turning Plant Varieties into Intellectual Property: The UPOV Convention”, içinde, *Future Control of Food: A Guide to International Negotiations and Rules on Intellectual Property, Biodiversity and Food Security* (pp. 27-47), IDRC.

FAO, (2005), *The State of Food and Agriculture, Agricultural Trade and Poverty*.

FAO (2010), *Economic and Social Perspectives – Policy Brief No. 12*, December.

FAO, (2009), *The State of Agricultural Commodity Markets*.

Farmlandgrab (2011a), Pension Funds: Key Players In The Global Farmland Grab. www.farmlandgrab.org/post/print/18864 (Erişim Tarihi: 1. 7. 2011).

Farmlandgrab (2011b), Foreign Land Deals: Global Land Grabbing? Information Regarding Philippines. <http://farmlandgrab.org/post/print/18813> (Erişim Tarihi: 1. 7. 2011).

FRIEDMAN, Harriet (2005), “From Colonialism to Green Capitalism: Social Movements and Emergence of Food Regimes” *New Directions in the Sociology of Global Development Research In Rural Sociology and Development*, Vol. 11, 227-264.

FRIEDMAN, Harriet (1993), “The Political Economy of Food: A Global Food Crisis”, *New Left Review*, NLR I/197, 29-57.

GIMENEZ, Eric Holt, SHATTUCK, Annie (2011), “Food Crisis, Food Regimes And Food Movements: Rumbblings of Reform or Tides of Transformation?”, *Journal of Peasant Studies*, Vol.38, No.1, 109-144.

GIMENEZ, Eric Holt (2009), “From Food Crisis to Food Sovereignty”, *Monthly Review*, (July-August 2009), 142-156.

GRAIN (2011), “There Can Be No Justifications for Land Grabbing”, www.grain.org (Erişim Tarihi: 12. 7. 2011).

IMF, (2002), Malawi: The Food Crises, the Strategic Grain Reserve, and the IMF, www.imf.org/.../malawi.htm (Erişim Tarihi: 9. 7. 2011).

LA VIA CAMPESINA (2010), La Via Campesina denounces Gates Foundation purchase of Monsanto Company shares, <http://viacampesina.org> (Erişim Tarihi: 25. 5. 2011).

McMICHAEL, Philip (2009 a), “A Food Regime Analysis of the ‘World Food Crisis’”, *Agriculture and Human Values*, Vol.26, 281-295.

McMICHAEL, Philip (2009 b), “A Food Regime Genealogy”, *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 36, No. 1, 139-169.

McMICHAEL, Philip (2005), “Global Development and the Corporate Food Regime”, *New Directions in the Sociology Of Global Development Research In Rural Sociology And Development*, Vol. 11, 265-299.

MITTAL, Anuradha (2009), *The 2008 Food Price Crisis: Rethinking Food Security Policies*, UNCTAD, G-24 Discussion Paper Series No.56.

New Agriculturist, (2000), Country Profile: Philippines.
www.new-ag.info/en/country/profile.php (Erişim Tarihi: 1. 7. 2011).

OECD-FAO, (2007), *Agricultural Outlook 2008–2017*, Highlights.

Oxfam (2008), *Double-Edged Prices*. Oxfam Briefing Papers No:121.

ÖZKAYA, Tayfun (2007), “Tohumda Tekelleşme ve Etkileri”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, C. 13, S. 2, 39-48.

SEN, Amartya (1982), *Poverty and Famines, An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press.

SMITH, Alistair (1999), Cargill in Zimbabwe (box), içinde, *Hungry for Power*, (p.30).UK Food Group.

SOUTH CENTER, (2008), *Food and Energy Crisis: Time to Rethink Development Policy*, Geneva.

STEWART, Terence P. vd. (2008), “The Global Food Crisis: Urgent Needs and Emerging Solutions”, *Sustainable Development Law and Policy*, Vol. 9, (2008-2009), 31-35.

UNCTAD, (2008), *Addressing the Global Food Crisis*, United Nations.

UNCTAD, (2009a), *The Global Economic Crisis: Systemic Failures and Multilateral Remedies*, United Nations Publication.

UNCTAD, (2009b), *Trade and Development Report*, United Nations Publication.

VORLEY, Bill, FOX, Tom (2004), *Global Food Chains-Constraints and Opportunities for Smallholders*, Final Version, Prepared for the OECD DAC.

POVNET, Agriculture and Pro-Poor Growth Task Team Helsinki Workshop, www.oecd.org (Erişim Tarihi: 10. 5. 2011).

VORLEY, Bill (2003), *Food, Inc.* UK Food Group, www.iied.org (Erişim Tarihi: 10. 5. 2011).

WITHMORE, Andy (1999), Monsanto: Food Gamble?, içinde, *Hungry for Power*, (pp. 32-45). UK Food Group, www.iied.org (Erişim Tarihi: 10. 5. 2011).

ZOOMERS, Annelies (2010), “Globalisation and the Foreignisation of Space: Seven Processes Driving the Current Global Land Grab”, *Journal of Peasant Studies*, Vol. 37, No. 2, 429-447.